

Çiçero
Dostluk Üzerine
İ.Ö.: 44

Augur (1) Q. Mucius Scaevola, kaynatası C. Laelius üzerine anılarını olduğu gibi, tatlı tatlı anlatırdı. Her konuşmasında ona bilge demekte duraksamazdı. Erkek togasını (2) giydikten sonra babam beni de Scaevola'ya götürmüştü; bundan sonra bu yaşlı adamın yanından, elimden geldiği kadar ve bana izin verildiği kadar, ayrılmadım. Ondan dinlediğim birçok ciddî konuşmayı kısa, yerinde söylenmiş sözleri ezberimde tuttum; onun bilgisiyle daha bilgili olmaya çalışıyordum. Ölümünden sonra, pontifex (3) Scaevola'yla yakınlık kurdum. Bu Scaevola'nın yeteneği, hakseverliğiyle yurttaşlarımız arasında seçkin bir yer aldığını söylemekten çekinmem; ama ondan başka bir zaman söz açarım, şimdi augura dönüyorum.

Scaevola her zaman türlü konularda söz söylerdi; özellikle bir gün anımsıyorum, evinde benim ve birkaç yakın dostunun bulunduğu bir toplantı sırasında, alışkanlığı üzere hemicyclium'da (4) otururken, o zaman hemen herkesin dilinde olan bir konudan söz açmıştı. Atticus, kesinlikle anımsarsın, hele P. Sulpicius'un (5) çok yakın dostu olduğu için

daha iyi anımsarsın, Sulpicius halk tribünüyken önce çok sevdiği, birlikte içli dışlı bir yaşam sürdüğü, o zamanın konsülü Q. Pompeius'tan (6) kanlı bıçaklı düşman olarak ayrılınca, halkın şaşkınlığı ya da buna yerinmesi de diyebilirsin, ne denli büyük olmuştu!

İşte Scaevola bu olayı andıktan sonra, Africanus'un ölümünden birkaç gün sonra, Laclius'un, kendisi ve öteki damadı Marcusoğlu Fannius'la (7) yaptığı dostluk üzerine konuşmayı aktardı. Bu konuşmadaki düşünceleri ezberimde tuttum, bu kitapta kendime göre anlattım; yalnızca birçok "dedim", "dedi"nin araya girmemesi ve okurlara karşılarında konuşuluyor sanısını vermek için, kişileri doğrudan doğruya konuşturdum (8).

Dostluk üzerine yazmam için beni her zaman sıkıştırırdın; bu konu herkese tanıtılmaya değer, hem de aramızdaki yakınlığa uygundur diye düşündüm.

Bu yüzden, senin isteğin üzerine birçoklarına yararlı olmak için, bu işi seve seve üzerime aldım. Yaşlılık üzerine senin adına sunduğum Cato Mairo (9) adlı kitabımda yaşlı Cato'yu konuşturdum; çünkü bence, hiç kimse yaşamın

bu çağından, Cato'dan daha büyük bir yetkiyle söz edemez. O, hem uzun bir yaşlılık çağı geçirmiş, hem de yaşlılığında parlak bir konuma erişmiştir. Öte yandan, babalarımızdan C. Laelius ve P. Scipio arasındaki dostluğun pek ünlü olduğunu öğrendiğimiz için, Laelius bana dostluk konusunu inceleyecek en uygun kişi göründü; Scaevola, Laelius'un bu konudaki düşüncelerini aktarmıştı daha önce. Bundan başka, çok ünlü, tarihe karışmış kimselerin saygınlığına dayanan bu tür konuşmaların, bilmem neden, daha büyük bir değer kazandığı sanılır. Onun için yazdıklarımı okurken, arasıra kendimin değil, Cato'nun konuştuğunu sanırım (10).

Böylece, yaşlıyken bir yaşlı için yaşlılık üzerine yazdığım gibi, bu kitapta da çok yakın bir dost olarak, dostum için dostluktan söz açtım. O zaman aşağı yukarı zamanının en yaşlısı ve en akıllı uslu adamı, Cato konuşmuştu. Şimdi hem bilge -çünkü bilge sayılmıştır- hem de dostluğuyla ün salmış Laelius, dostluk üzerine konuşacak. Rica ederim, bir zaman için beni düşünme, Laelius'un ta kendisi konuşuyor say. C. Fannius ve Q. Mucius, Africanus'un

ölümünden sonra kaynataları Laelius'u görmeye giderler. Söze onlar başlarlar, Laelius yanıtlar; bütün konuşması dostluk üzerinedir; onu okurken kendini bulacaksın (11).

FANNIUS - Evet öyle Laelius, gerçekten Africanus'tan daha iyi, daha ünlü bir kimse yoktu. Ama şimdi bütün gözlerin sana çevrilmiş olduğunu düşünmelisin; yalnızca sana bilge adını veriyorlar, yalnızca seni bilge sayıyorlar. Önce bu adı Cato'ya veriyorlardı. Babalarımızın zamanında L. Acilius'a (12) da bilge dendiğini biliyoruz, ama her ikisi de ayrı bir nedenden. Acilius yurttaşlar hukukunda çok bilgili sayıldığı için, Cato ise yaşamdaki görgüsü yüzünden. Cato'nun gerek forumda (13) gerek senatodaki uslu akıllı ve ileri görüşleri, inatçı savunmaları, keskin yanıtları anlatılırdı. Bu yüzden yaşlılığında bilge sanı Cato'nun artık takma adlarından biri olmuştu.

Sense bir başka yönden, yalnızca yaradılışın ya da ahlakınla değil, daha çok çalışmaların ve bilgin yüzünen bir bilgesin; halkın anladığı anlamda değil, bilginlerin bu sözcüğe verdikleri anlamda bir bilge. Bütün Yunanistan'da böyle

bir bilge yetişmedi, (çünkü bu konuyu inceden inceye araştıranlar, bilge denilen "Yediler"i (14) bilge saymazlar. Atina'da bir tek bilge olduğunu biliyoruz; ona da, Apollon'un sözcüsü bile "En büyük bilge" (15) demişti: İşte sende böylesine bir bilgelik bulunduğuna inanıyorlar: sen her şeyin sende bulunduğunu sanırsın ve erdemi insanla ilgili her şeye üstün tutarsın. Bu yüzden benden, sanırım Scaevola'dan da, Africanus'un ölümüne nasıl katlandığını soruyorlar; hele geçen ayın Nonae'sinde (16), augur D. Brutus'un (17) bahçelerinde her zamanki çalışmalarımız için toplandığımızda, bu toplantı günlerini hiç kaçırmadığın ve bu görevini her zaman yerine getirdiğin halde bu kez gelmediğini görenler, bunu daha çok soruyorlar.

SCAEVOLA - Evet, C. Laelius, Fannius'un dediği gibi, birçokları bu soruyu soruyorlar, ama ben onlara durumu gördüğüm gibi anlatıyorum: diyorum ki çok büyük, aynı zamanda çok sevdiği arkadaşının ölümüne soğukkanlılıkla katlanıyor, ama bundan acı duymamak elinde değildir, aslında bu onun insanlığına yakışmaz.

Nonae'deki toplantımızda bulunmamasına gelince, bunun nedeni acısı değil, hastalığıdır.

LAELIUS - Hakkın var Scaevola, doğru söylüyorsun. Sağlıklıyken sürekli olarak yaptığın bu görevden acım beni alıkoymamalı. Benim düşünceme göre sağlam karakteri olan bir insanı görevinden alıkoyacak hiçbir olay olamaz. Sana gelince Fannius, bana bu derece değer verildiğini söylerken -ben ne kendimi bu kadar değerli bulurum, ne de değerli sayılmayı isterim- bir dost gibi davranıyorsun; ama öyle sanıyorum ki, Cato üzerine kanıların doğru değil. Ya kimse bilge olmadı (buna ben daha çok inanırım) ya da bir bilge varsa, o da Cato'ydu. Öteki davranışlarını bir yana bırakalım, ama oğlunun ölümüne nasıl katlanmıştı! (18) Paulus'u (19) anımsıyordum, Galus'u (20) görmüştüm, ama onların çocukları pek küçüktü; Catonunkiye olgun bir çağdaydı, değeri denenmiş bir delikanlıydı. Bu yüzden bir başkasını, söylediğin gibi Apollon'un "en büyük bilge" dediği o insanı bile Cato'ya üstün tutmaktan sakın: Çünkü Cato'nun davranışları,

ötekinin sözleri övölüyor. Bana gelince, artık ikinize de sesleniyorum; şunları bilin benim için:

Scipio'nun yokluğuna yanmıyorum desem, -bu konuda haklı mıyım, haksız mıyım, bilgiler düşünsün,- düpedüz yalan söylemiş olurum. Çünkü eşine sanırım hiç raslanmayacak, bana inan ki, hiç mi hiç raslanmamış olan böyle bir dosttan yoksun olduğuma yanarım; ama ilaca gereksinmiyorum, kendi kendimi avutabilirim; en büyük avuntum da, dostlarının ayrılışından acı duyan insanların düştüğü yanılaşa düşmemektir. Scipio'nun felakete uğradığını sanmıyorum; bir felaket geldiyse bana gelmiştir: kara bahtına yanmaksa, dostunu değil,

kendini sevmek olur. Yazgının ona güler yüz göstermediğini kim ileri sürebilir? Ölmezliğe erişmek isteğinden başka -bunu düşünmekten o çok uzaktı- insanlar için tanrıların suç saymadığı neyi elde etmemiştir? Daha çocukken yurttaşlarının onun için beslediği çok büyük umutları, o, hemen genç yaşta, inanılmayacak bir yetenek göstererek, fazlasıyla aşmıştır. Konsüllüğe adaylığını koymadığı halde bir kez zamanından önce (21), bir kez de kendisi için zamanında, ama yurdu için geç sayılabilecek bir zamanda, iki kez konsül seçildi. Egemenliğimizin amansız düşmanı olan iki kenti yakıp yıkarak (22) yalnızca zamanın savaşlarını değil, gelecek savaşları da ortadan kaldırmış oldu. Ahlakının güzelliğini nasıl anlatayım? Annesine olan bağlılığı, kızkardeşlerine karşı eliaçıklığı, yakınlarına ettiği iyilikler, herkese karşı adaletli oluşu için ne diyeyim? Bütün bunlar bildiğiniz şeyler. Yurttaşların onu ne denli sevdiği de, cenaze töreninde tutulan yastan anlaşıldı. Aslında daha birkaç yıl yaşamasının ne yararı olurdu. Gerçi yaşlılık kötü bir şey değildir, ama, (Cato'nun ölümünden bir yıl önce Scipio ve benimle birlikte bu konuyu incelediğini

anımsıyorum) (23) onda hala var olan dinçliği alıp götürecekti. Öyle bir yaşam sürdü ki, artık ne mutluluğuna, ne ününe eklenecek bir şey kalmıştı. Ölümünü de duymadı bile; öylesine ansızın geldi. Nasıl öldüğünü söylemek zor, neden kuşkulandığını biliyorsunuz (24).

Yalnızca şurası gerçek olarak söylenebilir: gördüğü birçok onur ve neşe dolu günlerin en güzeli, senatoda oturum kapandıktan sonra, akşam üstü senato üyelerinin, Roma halkının, bağdaşıkların ve Latinlerin onu evine götürdüğü, o ünlü gün olmuştur. Ölümünden bir gün önceydi, böylece, sanki onurun bu en yüksek basamağından ayrılarak yer altındaki ölümlere karışmamış, gökteki tanrılara erişmiştir.

Çünkü ben son zamanlarda ruhun bedenle birlikte öldüğünü, ölümle her şeyin yok olduğunu söyleyenlerin düşüncesinde değilim (25). Bence eski insanların, yani hem ölümler için bu kadar kutsal haklar tanıyan atalarımızın - çünkü onlar, hiçbir şeyin ölümleri ilgilendirmediğine inansalardı, bunu yapmazlardı- hem de bu ülkede yaşamış, şimdi yıkık, o zaman parlak Büyük Yunanistan'ı (26) düzenleri ve kuramlarıyla aydınlatmış olanların

düşünceleri daha değerlidir. Giderek Apollon'un sözcüsünün bile "en büyük bilge" saydığı, birçok konularda yaptığı gibi, kimileyin şöyle kimileyin böyle konuşmayıp, bu konuda hep aynı şeyi, yani insan ruhlarının tanrısal olduğunu, bedenden ayrıldıktan sonra göğe dönüş yolunun açıldığını, en iyi, en adaletli ruhların en çabuk göğe eriştiklerini söyleyen insana inanıyorum (27). Scipio da aynı düşüncededeydi. Sanki öleceğini bilmiş gibi, ölümünden birkaç gün önce, Philus, Manilius (28) ve daha birçoklarının bulunduğu bir toplantıda -Scaevola, sen de benimle gelmiştin- üç gün devlet üzerine konuştu. Konuşmasının sonunda, ruhların ölmezliğinden söz açtı ve bize düşünde bunları Africanus'tan dinlediğini söyledi (29). Bu doğruysa, yani en iyi insanların ruhları ölümden sonra, sanki zincirlerle bağlandığı beden zindanından kurtularak çok büyük bir kolaylıkla göğe dönüyorsa, kimin tanrılara yükselişi Scipio'nunkinden daha kolay oldu diye düşünebiliriz? Bu yüzden onun ölümüne yanmak, korkarım, dostluktan çok kıskançlık olmasın. Ama bedenle birlikte ruhun da öldüğü ve hiçbir duygunun kalmadığı düşüncesi daha doğruysa bu durumda ölümden

hiçbir kötülük de yoktur. Çünkü duygu yok olunca, insan sanki hiç doğmamış gibi olur; oysa, o doğduğu için kıvanç duyuyoruz, bu ulus var oldukça da bundan sevinç duyacak. Bu yüzden yukarda söylediğim gibi, onun alın yazısı mutluydu. Mutsuz olan benim; ondan önce doğduğum için, önce ayrılmam daha doğru olurdu. Ama dostluğumuzun anısı bana öyle tatlı geliyor ki, yalnızca Scipio'yla yaşadığımı düşünerek mutlu yaşamış olduğumu sanıyorum. Onunla devlet işlerinde, özel yaşamımızda hep birlikteydik. Evimiz birdi, askerlik yaşamımız bir; isteklerimizde, zevklerimizde, düşüncelerimizde -dostluğun bütün gücü buradadır- tam anlamıyla anlaşıyorduk. Bu yüzden bu dostluğun anısının ölmez olacağı umudu, beni demin Fannius'un anımsattığı, aslında

yerinde de olmayan bilge ünümden daha çok sevindiriyor. Bütün geçmiş yüzyıllar boyunca bu türlü dostluklardan (30) üç ya da dört çift sayılabileceğini düşünerek daha çok sevinç duyuyorum. Umarım ki Scipio ve Laelius'un dostluğu da bunlar arasında sayılacak, gelecek kuşaklarca tanınacaktır.

FANNIUS - Böyle olacak, Laelius. Ama, bir kez dostluktan söz açıldığına göre, boş zamanımız da var, senden sorulan öteki konularda düşünceni bildirdiğin gibi, dostluk üzerine düşüncelerini de söylersen, hem beni, hem de sanırım Scaevola'yı, çok sevindirirsin. Dostluk üzerine ne düşünüyorsun? Nasıl olmalıdır, dersin? Bu konuda koyduğun temeller nelerdir?

SCAEVOLA - Gerçekten, bundan ben de sevineceğim, ama Fannius önce davrandı. İkimizi de sevindireceksin.

LAELIUS - Kendime güvenim olsaydı, hiç güçlük çıkarmazdım. Çünkü konu güzel, Fannius'un dediği gibi de, boş zamanımız var. Ama ben kimim? Benim ne yeteneğim var ki?

Verilen bir konuda hazırlanmadan söz söylemek bilginlerin, Yunanlıların alışık olduğu bir iştir. Bu da güçtür ve büyük alıştırmaları gerektirir. Bunun için bana kalırsa, siz dostluk konusunda söylenecek sözleri, bu konuyu kendilerine iş güç edinenlerden sorun. Ben size, dostluğu insanla ilgili her şeyin üstünde tutmanızı salık verebilirim. Çünkü hiçbir şey, yaratılışımıza onun gibi uymaz; gerek mutlu, gerek kara günlerimiz için daha elverişli değildir.

Önce, benim düşünceme göre, dostluk ancak iyi insanlar arasında olabilir, ama bu konuyu derinden inceleyenler gibi, iyi sözünü katıksız iyi anlamında kullanmıyorum. Onların belki hakları var, ama böyle düşünmekle, halkın yararına pek az yardım ederler: çünkü bir insanın bilge olmadan iyi olabileceğine inanmazlar. Peki öyle olsun diyelim: ama onların anladığı anlamda da bilgeliğe hiçbir ölümlü erişememiştir. Bizse hayal ve dilekte kalan şeyleri değil, günlük yaşamda uygulanabilecekleri göz önüne almalıyız. Atalarımızın bilge saydığı C. Fabricius (31), M. Curius (32), Tib. Coruncaniuslara (33), bu

filozofların koydukları kuramlara göre, hiçbir zaman bilge diyemem. Bunun için filozoflar bu kıskançlık dolu, karanlık bilge sözünü kendilerine saklasınlar, ama hiç olmazsa bunların iyi insan olduklarını kabul etsinler. Bunu bile yapmazlar: bu sıfat bilgeden başkasına verilmez derler (34). Ama biz, deyiş yerindeyse, kaba bir mantıkla düşünelim (35). Doğruluk, dürüstlük, hakseverlik ve cömertlikleriyle beğenilecek bir davranış ve yaşama yolu tutan, her türlü açgözlülük, şehvet ve küstahlıktan uzak çok direngen kimseler, örneğin yukarda saydıklarım gibi, iyi olarak tanınmışlardır; onlara biz de iyi diyelim: çünkü onlar, bir insanın elinden geldiği kadar, doğanın, bu en iyi yaşayış yolunu gösteren önderin izinden yürürler. Ben o kaniya vardım ki, yaradılışımız gereği, insanlar arasında toplumsal bir bağ bulunur, ama insanlar bize yakın olduğu ölçüde, bu bağ daha güçlü olur; bunun için yurttaşları yabancılara, akrabalarımızı başkalarına yeğ tutarız. Akrabalar arasında dostluğu doğuran, doğanın ta kendisidir; ama bu dostluk sağlam değildir. Gerçekten de, akrabalar arasındaki yakınlık yitebilmesine karşın; dostluktaki yakınlık, her

zaman vardır: işte bu noktada dostluk akrabalığa üstündür; yakınlık ortadan kalkarsa, dostluk adı da kalkar, ama akrabalık sürer. Dostluğun gücü özellikle şundan anlaşılabilir: doğanın insanları birbirine yaklaştırıp oluşturduğu sayısız insan toplulukları içinde dostluk, o denli sıkışmış, o denli dar bir alana sığınmıştır ki, ancak iki ya da birkaç kişi tam bir sevecenlikle birbirlerine bağlanır.

Dostluk insanların, insanlarla ve tanrılarla ilgili her şeyde, yakınlık ve sevecenlik duygularıyla anlaşmasıdır. Bilgelik bir yana bırakılacak olursa, ölmez tanrıların insana bundan daha iyi bir şey verdiğini sanmıyorum. Kimi zenginliği, kimi tam sağlığı, kimi etkililiği, kimi toplumsal konumları, birçoğları da zevkleri üstün tutarlar. Bu sonuncusu hayvanlara yaraşır; ötekileri geçici, kuşkuludur; bizim kararlarımızdan çok yazgının cilvesine bağlıdır. Katıksız iyiliğin erdemde bulunduğu inananların çok hakkı var.

Çünkü dostluğu hem doğuran, hem sürdüren, erdemdir; erdem olmadan dostluğun hiçbir türü olamaz. Şimdi günlük yaşamda ve dilimizde erdem sözcüğüne verilen anlamı açıklayalım: birçok bilginin yaptığı gibi, onu parlak sözcüklerin ölçüsüne vurmayalım: Paulus, Cato, Galus, Scipio, Phillus (36) gibi iyi sayılan insanlara iyi diyelim. Onların iyiliği her günlük yaşam için yeter; hiçbir yerde, hiçbir zaman bulunmayan insanları da bir yana bırakalım. Bu gibi kimseler arasındaki dostlukta özel yararlar vardır ki, saymakla bitiremem. Önce, Ennius'un

(37) dediği gibi, dostluğun karşılıklı yakınlığında kendisini dinlendirmeyen insan için yaşam, yaşam mıdır? (38) Karşısında kendinle konuşuyormuş gibi her řeyi söylemeyi göze alabileceğin birini bulmaktan daha tatlı ne var? İyi günlerinde senin kadar sevinecek biri olmasaydı mutluluğundan ne zevk alırdın? Öte yandan da, kara günlerinde senden çok üzülecek bir dostun olmasaydı, o günlere katlanmak güç olurdu. Son olarak, peşinde koşulan her řey genellikle bir tek iře yarar: servet, harcamaya yarar; sözü geçerlik, saygınlık; toplumsal konum, övölme; zevkler, neře getirir; sağlık, acıdan kurtarır, bedenini istediğin gibi kullanmana yardım eder. Dostluk, birçok iyiliği bir araya toplar, gözlerini nereye çevirirsen onu orada hazır bulursun, hiçbir yere yabancı, hiçbir zaman yersiz ve can sıkıcı değildir; bunun için derler ki, ateř ve sudan çok dosta gereksinmemiz vardır. Hem ben burada, halk arasındaki ya da düzeyli insanlar arasındaki dostluktan değil -bunun bile kendilerine göre zevk ve yararları vardır- adları sayılan birkaç kişinin dostluğu gibi gerček ve yetkin dostluktan söz ediyorum. Dostluk mutlu

günleri daha aydınlık yapar, yıkımları dağıtıp paylaşarak hafifletir.

Dostluğun çok ve büyük yararları olmakla birlikte, biri ötekilere çok üstündür: dostluk, gelecek için parlak bir umut ışığıdır; ruhu güçsüzlüğe düşmekten ve kendini kapıp koyuvermekten alıkor. Çünkü gerçek dosta bakan insan, sanki onda kendi örneğini görür. Bu yüzden, uzaktaki dostlar yanımızdadır, yoksullar zengin olur, güçsüzler güçlü; dahası, -söylemesi güç!- ölümler yaşamayı sürdürürler: dostlara duyulan saygı, onların anısı, özlemi o derece insanın içindedir. Onun için onların ölümü mutlu, ötekilerin yaşamı övülmeye değer sayılır. Doğadan sevgi ve yakınlık bağı kaldırılrsa, hiçbir ev, hiçbir kent ayakta duramaz. Tarım bile yapılamaz. Bu kadarı yetmezse, dostluğun, anlaşmanın gücü, düşünce ayrılıklarından ve anlaşmazlıklardan kestirilebilir: hangi güçlü aile, hangi sağlam devlet vardır ki, kin ve anlaşmazlıklarla temelinden sarsılsın? Bundan dostlukta ne büyük iyilikler olduğunu anlayabilirsin. Derler ki, Agrigentumlu bir bilgin (39), tanrıların esiniyle yazdığı Yunanca şiirlerinde, bütün dünyada ve

evrende duran ya da kımıldayan her şeyin dostlukla birleştığını, anlaşmazlıkla ayrıldığını bildirirmiş. Bütün ölümlüler de böyle düşünür ve davranışlarıyla bunu tanıtırlar. Bu yüzden tehlikeye atılarak ya da tehlikeyi paylaşarak dostuna yardım etmek gerektiği zaman yardım eden insanın bu davranışını göklere çıkarmayacak kimse var mıdır? Daha geçenlerde konuğum ve dostum M. Pacuvius'un (40) yeni oyunu oynanırken, bütün tiyatrodan yükselen o övgü sesleri neydi! Kral (41) hangisinin Orestes olduğunu bilmediğinden, Pylades onun yerine kendisini feda etmek üzere, kendisinin

Orestes olduğunu söylüyor; Orestes de gerçekte Orestes olduğu için, "Orestes benim!" diye direniyordu. Seyirciler, ayakta, bu uydurma olayı alkışlıyorlardı. Gerçeği karşısında kim bilir ne yapacaklardı? Doğa burada gücünü kolayca ortaya koydu: insanlar, kendilerinin yapamadığı şeyi bir başkasının yaptığını görünce onun davranışını doğru buldular.

Dostluk üzerine bildiklerimi söyleyebildim sanırım. Bundan başka söylenecek şeyler varsa, -sanırım pek çok vardır- bunları, isterseniz, bu sorunları inceleyenlerden sorun.

FANNIUS - Biz daha çok senden dinlemeyi isterdik. Gerçi bu konuyu onlardan da sordum, sözlerini seve seve de dinledim, ama senin konuşma biçimin bambaşka.

SCAEVOLA - Geçende Scipio'nun bahçelerinde devlet konusunda düşünce yürütülürken bulunsaydın, bu sözleri daha güçlü söyledin. Laelius, Philus'un o kadar özenle hazırlanmış söylevine karşı, nasıl adaletin savunmanı kesildi, görmeliydin (42)!

FANNIUS - Adaletli bir insan için adaleti savunmak çok kolay olmuştur.

SCAEVOLA - Peki? Dostluğu büyük bir bağlılık, direnç ve doğrulukla koruması yüzünden ün almış bir insan için, dostluktan söz açmak kolay olmayacak mı?

LAELIUS - İşte buna zorbalık derler. Beni nasıl konuşmaya zorlamış olursanız olun, yaptığınız zorbalıktır. Ama damatlarımın isteklerine karşı koymak, hem de iyi bir işte olursa, hem güçtür, hem de haksızlık olur:

Dostluk konusunda düşündüğümde, hep şu noktayı göz önünde tutmalı diye de düşünürüm: acaba dostluğu arattıran neden güçsüzlük ya da gereksinim midir? Acaba karşılıklı yardımlaşmaya girilirken insanların amacı tek başlarına pek başaramayacakları şeyi bir başkasının yardımıyla elde etmek, sırası gelince karşılığını yapmak mıdır? Yoksa bu yardımlaşma dostluğun özelliğidir de, dostluğun daha derin, daha soylu, salt doğanın

yarattığı başka bir nedeni mi vardır? Dostluğa adını veren sevgi (43), insanların yakınlık duygularıyla birbirine bağlanmasında başlıca nedendir. Çünkü çıkarlar çok kez kendine dost süsü veren ve durum gerektiği için saygı, ilgi gösteren insanlardan bile elde edilebilir; oysa dostlukta hiçbir şey yalan ve yapmacık değildir, her şey gerçektir ve içten gelir. Bu yüzden, sanırım, dostluğu gereksinim değil, doğa yaratır. Dostluğun doğuşunda ondan ne çıkarlar elde edileceği düşüncesinden çok, ruhların sevgiyle bağlanması var. Bu sevginin ne türlü olduğu hayvanlarda bile fark edilebilir. Hayvanlar bir süre için yavrularını o kadar severler ki, sevgileri apaçık görülebilir; bu sevgi insanlarda daha da açıktır: önce, ana baba ve çocuklar arasında ancak kötü bir cinayetin ortadan kaldırılabileceği sevgi yüzünden, sonra da, kendisinde sanki bir adalet ve erdem ışığını gördüğümüzü sanarak alışkanlıklarıyla, yaratılışıyla uyduğumuz insanı bulunca bizde bu türlü bir sevgi uyandığı için. Çünkü erdemden daha çok sevilebilecek hiçbir şey yoktur, hiçbir şey onun kadar kendine sevgi çekemez: bunun için erdem ve dürüstlükleri için hiç görmediğimiz insanlara bile sevgi duyarız.

Kim, hiç görmediği halde C. Fabricius'u (44), M. Curius'u (45), sevgiyle, iyi duygularla anımsamaz? Tersine kim, Tarquinius Superbus (46), Sp. Cassius (47), Sp. Maelius'tan (48) nefret etmez? İki komutan, Pyrrhos (49) ve Hannibal (50) İtalya'da egemenliği ele geçirmek için bize karşı savaştılar: ilki adaletli olduğu için bizde büyük bir nefret uyandırmadı; ötekinden, zulüm yaptığı için bu ülke hep nefret edecek.

Dürüstlüğün gücü, bize kendini, hiç görmediğimiz insanlarda, dahası var, düşmanda bile sevdirtcek kadar büyükse, dost olabileceğimiz kimselerde erdem ve iyilik sezdiğimiz zaman ruhlarımızın eyleme geçmesine niçin şaşmalı? Gerçi bu sevgi, görülen iyilikle, sezilen ilgiyle ve bunlara eklenen alışkanlıkla güçlenir, sonunda ruhun ilk kimildanişı ve yakınlaşması bunlarla birleşince, insanda büyük ve hayran olunacak bir sevgi alevlenir. Dostluğun güçsüzlükten, herkesin kendisinde olmayan şeyleri bir başkasından elde etmek isteğinden doğduğunu söyleyenler, dostluğu gereksinim ve zorunluktan doğmuş saymakla, ona çok aşağı ve hiç de soylu

olmayan bir doğuş vermiş olurlar. Bu böyle
olsaydı kendisini en gsz duyan kimsenin
dostluğa en uygun olması gerekirdi. Oysa ki
durum bambaşkadır. Bir insanın kendisine
güveni ne denli tamsa, hiçbir şeye
gereksinmeyecek, her şeyin yalnızca
kendisinde bulunduğuna inanacak denli erdem
ve bilgelikle donanmışsa, o denli dost edinmek
ve dostunun yakınlığını kazanmakta kendisini
gösterir. Peki, Africanus bana gereksinmiyor
muydu? Herakles hakkı için, hiçbir zaman. Ben
de ona gereksinim duymuyordum. Ama ben
onun erdemine hayran olduğum için, o da belki,
ahlakım için çok kötü bir düşünce
beslemediğinden birbirimizi sevdik. Alışkanlık
yakınlığımızı güçlendirdi. Gerçi bu dostluktan
birçok yararlar elde ettik; ama dostluğumuz
ıkar kaygısından doğmuş değildir. Başkalarını
minnet altına sokmak için iyiliksever ve eliaçık
değiliz (nk iyilik faize verilemez, bizi eliaçık
olmaya yaratılışımız zorlar); bence dostluk, bir
Ödül almak kaygısıyla değil, bütün kazancı
yalnızca o sevgide olduğu için aranmalıdır.
Hayvanlar gibi her şeyi zevke bağlayanlar bu
düşünceden çok ayrılırlar. Buna şaşmamalı.
Aklı bu derece aşağı görülen bir sorunda olan

insan, gözlerini hiçbir zaman yüksek, olağanüstü, tanrısal bir şeye çeviremez (51). Bu yüzden bu insanları konuşmamızın dışında bırakalım; ama kendimize gelince; biz, dürüstlük belirtisi gördüğümüz kimseye duyduğumuz sevgiyi ve yakınlıktan ileri gelen sevecenliği doğanın yarattığını anlayalım. Dürüstlüğü arayanlar, sevmeye başladıkları insanın yakınlığından ve yaradılışından yararlanmak için birbirlerine bağlanırlar, yaklaşırlar; istedikleri, sevgide eş olmak ve eş hakka erişmektir; isterler ki, yardım istemekten çok yardım etmeye hazır olsunlar, aralarında onurlu yarışma bu olsun. Böylece hem dostluktan birçok yarar elde edilecek, hem de, dostluğu güçsüzlüğün değil, doğanın yarattığı kabul edilince, ona daha ciddi, daha gerçek bir temel sağlanacak. Çünkü dostluğu perçinleyen çıkar kaygısı olsaydı, çıkar kalmayınca dostlukların da çözülmesi gerekirdi; yaradılışımız değişmeyeceği için gerçek dostluklar ölümsüz olur. Sözlerime katacak bir şeyiniz yoksa, dostluğun kökeni işte budur.

FANNIUS - Evet, konuşmanı sürdür Laelius, Scaevola'dan daha büyük olduğum için, onun yerine de yanıt veriyorum.

SCAEVOLA - Haklısın, dinleyelim.

LAELIUS - Peki, üstün insanlar: Scipio'yla çok kez incelediğimiz dostluk üzerine düşüncelerimizi dinleyin öyleyse. Scipio'ya göre, gerçi dostluğu ömrün son gününe kadar sürdürmekten daha güç bir şey yokmuş: çünkü derdi, bir çıkar ayrılığı çok kez ortaya çıkabilir ya da devlet işlerinde aynı düşüncede olunmayabilir. Dahası, insanların huyu da değişebilir: insanın yıkım yüzünden başka, üzerine çöken yaşlılık yüzünden başka huyları vardır. Sözlerine örnek olarak gençliği alıyordu, çünkü çocuklar toga praetextayla birlikte en güçlü sevgilerini de bir yana atıyorlar, derdi. Sevgileri gençlik çağına dek sürse bile bir yarışma, örneğin, bir evlenme ya da ikisinin birden elde edemeyeceği bir çıkar yüzünden yok olur.

Dostlukları daha uzun sürse bile, aynı göreve istekli olurlarsa, bozuşuyorlar. Çünkü dostluk için birçoklarındaki para hırsından, olgun insanlar arasındaki konum ve ün çekişmesinden daha büyük bir yıkım olmaz. Bundan birçok içli dışlı dost arasında büyük düşmanlıklar doğmuştur. Dostlardan doğru olmayan bir şey, örneğin şehvete aracı olmaları ya da bir haksızlık yapmak için yardım etmeleri istendiği zaman, büyük ve çok kez haklı anlaşmazlıklar çıkar. Böyle bir yardımı yapmayanların davranışları gerçi onurlu bir iştir, ama istekleri yerine getirilmeyen kimseler, onları dostluk kurallarına uymamakla suçlarlar. Dostundan her şeyi istemeyi göze alanlar, yalnızca bu istekleriyle, dostları için her şeyi yapacaklarını açıkça bildirirler. Yakınmaları, yalnızca eski yakınlıklarını bozmakla kalmaz, bitip tükenmeyen nefretlere bile yol açar; Scipio, 'İşte derdi, kara alinyazıları gibi, dostların üzerine çöken öyle raslantılar vardır ki, bunlardan kaçınmak, bence insan bilgeliğinin değil, talihin işidir.'

Bunun için, isterseniz önce, dost sevgisi nereye kadar gitmelidir, onu görelim. Coriolanus'un (52) dostları olsaydı, acaba onunla birlikte yurda karşı silaha sarılmalı mıydılar? Acaba kral olmaya kalktığı zaman, dostları Vecelinus'a (53), Maelius'a (54) yardım etmeli miydiler? 37. Devlette kargaşalık çıkaran Tib. Cracchus'u (55), Q. Tubero'nun (56) ve yaşıtı dostlarının yüzüstü bıraktığını gördük. Ama Laenas (57) ve Rupilius'un konsüllüğü zamanında, Scaevola, konuğumuz Cumaeli C. Blossius (58) kurulda (59) bana dileğini bildirmeye geldiğinde, kendisini bağışlatmak için şu nedeni ileri sürüyordu: Tib. Gracchus'a öyle saygısı varmış ki, o ne isterse yapmak gerektir sanırmış. O zaman "Capitolium'u (60) ateşe vermeni isteseydi de mi?" dedim; "Böyle bir şeyi hiçbir zaman istemezdi..." dedi, "Ama isteseydi, yapardım." Bakın, ne uğursuz bir söz! Herakles hakkı için, dediğini yaptı, daha çoğunu bile yaptı! Çünkü Tib. Gracchus'un küstahlığına yardım etmekle kalmadı, ona yol bile gösterdi: çılgın öfkesinin yordakçısı değil, önderi oldu. Bu çılgınlık içinde yeni bir soruşturmadan korkarak Asya'ya kaçtı, düşmana katıldı, devlete karşı işlediği cinayetin

ağır, ama yerinde olan cezasını çekti. Bir suç
dost uğrunda işlemiş olmak, o suç
bağışlatmak için bir neden değildir. Çünkü
dostluğun temeli, erdeme karşı duyulan
saygıya dayandığına göre, insan erdemden
ayrılırsa, dostluk süremez.

Dostların her istediğini yerine getirmeyi ve
onlardan her şeyi istemeyi doğru bir iş
sayarsak, bundan bir aksaklık, bir eksiklik
doğmaması için, hepimizin örnek birer bilge
olmamız gerekirdi. Ama biz önümüzdeki,
gördüğümüz ya da söz edildiğini işittiğimiz,
günlük yaşamda raslanan kimselerden
konuşuyoruz; örneklerimizi onlardan, özellikle
bilgeliğe en çok yaklaşanlardan alalım.

Papus Aemilius (61), Luscinus'un yakın
dostuydu (bunu babalarımızdan öğrendik; iki
kez birlikte konsül censurada (62) iş ortağı
oldular. M. Curius (63) ve Tib. Coruncanius'un,
hem onlarla, hem de aralarında çok yakın dost
olduklarını anlatırlar. Ama bunlardan birinin
dostundan, doğruluğun onuruna içtikleri sırada,
devletin çıkarına aykırı bir şey istediğini
sanmak bile yerinde olamaz; çünkü bu insanlar
için, dostlarından böyle bir şey istemiş olsalardı

bile, elde edemeyeceklerdi demek gerekli midir? Çok dürüst kimselerdi onlar; dostundan böyle bir şeyi istemek de, istenildiği için yapmak da aynı derecede bir suçtur. Ama bakın, C. Carbo (64) ve C. Cato, Tib. Gracchus'un izinden gittikleri halde, şimdi bu kadar yeğinlikle davranan kardeşi C. Gracchus onunla birlik olmamıştı (65).

Utanç verici bir şeyi istememeyi, istendiği zaman da yapmamayı dostluğun kutsal bir yasası olarak kabul edelim. Her suçun, hele devlete karşı işlenen suçların dost uğrunda yapıldığını ileri sürmek, hem utanç verici, hem de hiç kabul edilmeyecek bir özürdür. Biz, Fannius ve Scaevola, öyle bir noktada bulunuyoruz ki, devletin başına gelecekleri uzaktan görebiliriz. Atalarımızın töreleri yollarından (66) epeyce saptı. Tib. Gracchus kiral olmaya kalkıştı, daha doğrusu, birkaç ay kral gibi egemen oldu. Roma halkı böylesini hiç görmüş, işitmiş miydi? Ölümünden sonra bile onun izinde yüreyerek, arkadaşlarının ve yakınlarının P. Scipio'ya (67) yaptıklarını gözlerim yaşarmadan söyleyemem. Çünkü Tib.

Gracchus'un uğradığı son cezayı düşünerek Carbo'ya (68) elimizden geldiğince katlandık, ama C. Grascchus'un tribünlüğünden ne beklediğimi şimdiden söylemek istemiyorum. (69)Günden güne iş sarpa sarıyor, çöküntüye yönelen bir durum, bir kez başlayınca, kayar gider. Önce Lex Gabinia (70), iki yıl sonra Lex Cassia'yla (71) oy kağıtlarında ne hatalar yapıldı, görüyorsunuz. Daha şimdiden halkın senatodan ayrıldığını, en ciddî sorunlarda ayaktakımının keyfine göre davrandığını görür gibi oluyorum. Çünkü bu olayların nasıl yapıldığını öğrenenlerin sayısı bunlara nasıl karşı konulduğunu öğrenenlerden daha çok olacak. Bu sözleri niçin söylüyorum? Hiç kimse ortaksız böyle bir işe girişemez de ondan. Bunun için bilmeden, böyle dostlara düşmüş iyi insanları, devlete karşı büyük bir suç işleyen dostlarını yüzüstü bırakmayacak kadar kendilerini onlara bağlı saymamaları için uyarmalı, kötü insanlar içinse cezalar koymalı; ama bir başkasına uyanın cezası, ihanete önder olanınkinden aşağı olmamalı. Yunanistan'da Themistokles'ten (72) daha ünlü, daha etkili kim vardı? Pers savaşlarında komutan olarak Yunanistan'ı tutsaklıktan

kurtardıktan sonra, çekemezlik yüzünden sürgüne gönderilince, nankör yurdun yaptığı haksızlığa katlanması gerektiği halde, katlanamadı; yirmi yıl önce bizde Coriolanus'un yaptığını o da yaptı. Onlara yurtlarına karşı gelmede yardım edecek kimse çıkmadı, bu yüzden ikisi de kendilerini öldürdüler. Bunun için kötü insanların bu gibi anlaşmaları dostluk perdesiyle örtülmemeli, tersine her türlü cezaya çarptırılmalı, ta ki, yurduna karşı bile savaşan dosta yardım için izin vardır sanılmasın. Ama bu gidişe bakılırsa, belki bir gün bu böyle olacak. Ben, devletin bugünkü durumundan olduğu kadar, ölümünden sonraki durumundan da kaygılanıyorum.

Dosttan onurlu şeyler istemeyi, dost uğrunda onurlu şeyler yapmayı dostluğun ilk kutsal yasası olarak tanıyalım; dostun bizden yardım istemesini bile beklemeyelim, yardım isteği hep hazır; duraksama, uzak olsun; özgürce öğüt vermeyi göze alabilelim. İyi öğüt veren dostların yetkisi güçlü olsun, açıkça, durum gerektirirse sert uyarılar bile yapmak için bu yetkilerini kullansınlar ve onlara baş eğilsin.

Yunanistan'da bilge sayıldığını işittiğim bazı kimseler, bence, şaşılacak düşünceler ileri sürmüşler (ama onların inceden inceye araştırmadıkları hiçbir konu yoktur) (73): kimi der ki, bir insanın, birçoklarının derdini üzerine almaması için, aşırı dostluklardan kaçınmalıdır. Onlara göre, aslında herkesin derdi kendine yetmiş, bir de başkalarının işlerini yüklenmek, ağır gelirmiş; en iyisi dostluğun gemlerini alabildiğine gevşek bırakmalıymış, onları ister kasar, ister gevşetirmişsin; mutlu yaşamakta asıl olan, erinç içinde yaşamakmış, bir insan birçoklarının kaygısını çekerse bu erinçten yararlanamazmış. Anlattıklarına göre, başkaları insanlığa çok daha aykırı şeyler ileri sürerlermiş (74) -bu noktaya az önce dokunmuştum-, sanki dostluk, yakınlık ve sevecenlik görmek için değil de bir destek bulmak, yardım görmek kaygısıyla aranırmış; böylece insan kendisini ne denli az sağlam, ne denli az güçlü duyarsa o denli çok dostluk ararmış. Buradan, kadınların erkeklerden, yoksulların zenginlerden, mutsuzların mutlu sayılanlardan çok, dostluğun desteğini aradıkları sonucu çıkar. Ey yüksek bilgelik! Dostluğu yaşamdan

kaldırmak isteyenler, güneşı dünyadan ayıranlara benzerler; ölmez tanrılar insanlara dostluktan daha iyi, daha tatlı bir şey vermedi. Aslında bu erinç dedikleri de nedir? Bu, görünüşte çekicidir, ama birçok bakımdan kaçınılacak bir şeydir. Üzücü olabilir diye onurlu bir işe başlamamak ya da başladıktan sonra yarıda bırakmak akla sığacak bir iş midir? Üzüntüden kaçarsak, erdemden de kaçmalıyız. Erdem, kaçınılmaz olarak kendisine karşı olan şeyleri aşağı görüp onlardan nefret ettiğine göre: örneğin iyilik, kötülükten; ılımlılık, tutkudan; gözüpeklik, alçaklıktan nefret eder. Bu yüzden haksızlığın doğruları; alçaklığın yiğitleri; zevk düşkünlerininse ölçülü kimseleri en çok kaygılandırıldığını görebilirsin. O durumda, iyi şeyler için sevinmek, kötülükler için acı duymak dengeli bir ruhun özelliğidir. Bilge acı duyuyorsa, -kesin olarak da duyar, yok, her türlü insanca duygunun onun ruhundan koparıldığını düşünürsek, o başka!- biraz üzülmemek için dostluğu yaşamdan büsbütün kaldırmak neden? Ruhta eylem olmazsa, insanla hayvan arasında demiyorum, ama insanla ağaç kütüğü, kaya ya da bu gibi bir

eşya arasında ne ayrım kalır? Çünkü kendisinin sert, hem de demir gibi sert olmasını isteyenlerin sözlerini dinlemeyen erdem, aslında birçok işte olduğu gibi, özellikle dostlukta yumuşaktır ve işlenebilir; öyle ki, dostun mutlu günlerinde sanki genişler, kara günlerinde sıkışır. Bu yüzden dost için duyulacak kaygı dostluğu yaşamdan kaldıracak denli büyük değildir. Aynı biçimde kimi sıkıntı ve üzüntüler doğurabilir diye erdemden vazgeçilecek de değildir.

Yukarıda söylediğim gibi, ruhta erdem ışığı belirince dostluk oluşur; bu ruha benzeyen başka bir ruh yaklaşır, ona bağlanır; bu birleşme sonunda sevginin doğması kaçınılmaz olur: Onur, ün, yapı, giysi, beden bakımı gibi boş şeylerden hoşlanıp da erdemle donanmış, sevebilen, deyiş yerindeyse (75), sevgiye sevgiyle karşılık vermesini bilen bir ruhtan hoşlanmamak saçma bir şey değil mi? Çünkü hiçbir şey bu sevgi alışverişinden, istekle yapılan karşılıklı yardımdan daha tatlı olamaz. Peki? sözlerimize bir de şunu eklersek, benzerliğin insanları dostluğa çektiği kadar

hiçbir şey başkasını kendisine çekip sürüklemeyi dersek -bunu demeye de hakkımız vardır- kaçınılmaz olarak kabul edilecektir ki, iyi insanların iyileri sevmeleri, sanki aralarında bir akrabalık ya da doğadan gelen bir bağ varmış gibi birbirlerine bağlanmaları yerinde bir iştir. Çünkü doğa denli benzeri arayan, benzerlerini kapamayan hiçbir şey yoktur. Bunun için, Fannius ve Scaevola, benim düşünceme göre, iyi insanlar arasında sanki kaçınılmaz denebilecek bir yakınlık, kesinlikle vardır; bu duygu, doğanın yarattığı dostluk kaynağıdır. Ama onların iyiliği halka da yayılır. Çünkü bütün ulusları koruyan ve onların iyiliği için çalışan erdem insanlıktan uzak, benlikçi, kendini beğenmiş değildir; halk sevgisine yabancı olsaydı, kesin olarak böyle yapmazdı. Bundan başka, öyle sanıyorum ki, dostluğun kökenini çıkar kaygısında görenler, bu bağın en güzel düğümünü çözmüş olurlar. Çünkü dostlukta hoş olan, elde edilecek yarardan çok, dost sevgisidir, dosttan gelen bir şeydir; ancak sevgiyle birlikte olursa zevklidir. Gereksinmenin dostluğun nedeni olması şöyle dursun; tersine, zenginliğe, erke, özellikle erdeme erişmiş -erdem çok büyük bir destektir- ve başkasına gereksinme duymayan insanlar

çok eliaçık ve iyilikseverdirler. Hem de dost ille bir şeye gereksinme duymamalı mı bilmem: ne barışta da, ne savaşta Scipio benim yardımımaya da öğüdüme gereksinme duymasaydı, ona sevgimi nasıl tanıtlayabilirdim? Demek çıkar düşüncesi dostluğu doğurmaz, dostluğun arkasından gelir.

Bu durumda zevke boğulmuş kimseleri, ne kuramını, ne de uygulanışını bildikleri dostluk üzerine yürütecekleri düşünceleri dinlememeli. Çünkü, tanrıların ve insanların hakkı için kimseyi sevmeden, hiç kimsece de sevilmeden, her türlü varlık ve bolluk içinde yaşamayı

isteyecek bir insan olabilir mi? Çünkü, kuşkusuz böylesi, bir tiran yaşamı sürmek olur: bu yaşamda ne bağlılığa, ne sevgiye, ne de sürekli bir yakınlığa güven vardır; her şey hep kuşku ve kaygı vericidir, dostluğa yer yoktur. Çünkü, korktuğu ya da kendisinden korktuğunu sandığı insanı kim sevebilir? Ama tiranlara da bir zaman için yalancı bir saygı gösterilir. Eğer bir gün, çok kez olduğu gibi düşerlerse, ne denli az dostları olduğu o zaman anlaşılır. Sürgüne gönderildiğinde Tarquinius "Dostlarımdan hangisinin bana bağlı, hangisinin bağlı olmadığını, artık onlara karşılık veremeyeceğim bir zamanda öğrendim" demiş. Ama ben onun bu kadar burnu büyüklük ve küstahlıkla birini dost edinebilmesine şaşarım. Bu kimsenin ahlaki gerçek dost kazanmasına engel olduğu gibi, çok zengin insanların varlığı da kendilerine bağlı dostlukları kendilerinden uzaklaştırmış olur. Çünkü talihin gözü kör olmakla kalmaz, güler yüz gösterdiği kimselerin de gözünü kör eder. Onlar çok kez kendini beğenme ve aşağı görme duygusuna kapılırlar; hiçbir şey de talihli bir budaladan daha çekimsiz olamaz. Kimilerinin, önceleri iyi ahlaklıyken, komuta ve yetki elde ettikten,

mutluluğa eriştikten sonra değıştikleri, eski dostluklarını aşağı görüp yenilerine bağlandıkları da, kuşkusuz ki görülebilir. Varlık, erk ve etkinlik elde etmiş kimselerin, parayla alınabilecek her şeyi, atları, hizmetçileri, güzel giysileri, değerli vazoları elde edip de, dostluğu, deyiş yerindeyse, yaşamın bu en değerli ve güzel süsünü elde etmemelerinden daha budalaca bir şey var mıdır? Çünkü başka şeyler alırken ne kimin için aldıklarını, ne de ne uğurda çalıştıklarını bilirler (bunlar kim güçlüyse onun malıdır), dostların karşılıklı yakınlıkları birbirlerine tam anlamıyla eş olsun isterler; üçüncüsüne göre, insan kendisine ne denli değer verirse, dostu da ona o derece değer vermelidir. Bu üç düşünceden hiçbirini uygun bulmuyorum; herkesin dostuna karşı kendisine karşı beslediği duyguları beslemesini isteyen birinci düşünce doğru değildir: gerçekten, kendimiz için yapmayacağımız nice işler vardır ki, dost uğrunda yaparız. Olmadık birine dilekte bulunmak, yalvarmak, birine pek kötü çıkışmak, şiddetle saldırmak; bütün bunlar kendimiz için yapılanca hiç de onurlu olmadığı halde, dost uğrunda yapılanca çok onurludur. Bundan başka öyle durumlar vardır ki, iyi

insanlar kendilerinden çok dostları yararlansın diye, birçok çıkarlarından el çekerler ya da buna razı olurlar. İkinci düşünce, dostluğu eşit emek ve eşit iyi niyetle tanımlar. Yapılan ve görülen iyiliklerin eş olmasını istemek, dostluğu çok ince ve derin hesaplara vurmaktır. Gerçek dostluk daha zengin, daha eliaçıktır; sanırım, aldığından çok vermemekte bu denli titiz davranmaz: dostlukta yapılanların yitmesinden, taşmasından ya da hakından çoğunu almaktan korkmamalı. Üçüncüsü, yani bir insan kendine verdiği değer denli dostundan saygı görmelidir diyen düşünce hepsinden beter. Çünkü kimi insanların gözüpekliği kırılmış ya da zengin olma umutları yitmiş olabilir. Bir insan kendisi için ne düşünüyorsa, dostunun da onun için aynı şeyi düşünmesi, dostluğa yaraşmaz, tersine dostu, insanın bozulmuş ruhsal durumunu yükseltmeye çalışmalı, ona daha iyi umut ve düşünceler aşılmalı. Bu durumda gerçek dostluğun sınırlarını başka türlü çizmek gerekecek; ama önce, Scipio'nun her zaman pek çok yerdiği şeyi söyleyeceğim. Scipio, dostluk için, "İnsan dostunu bir gün nefret edecekmiş gibi sevmelidir diyen kimsenin sözünden daha büyük bir düşman

bulunamaz," derdi. Bunun, sanıldığı gibi, "Yediler"den biri sayılan Bias'ın (76) sözü olduğuna bir türlü inanamıyordu. Bu, bir kötünün, bir açgözlünün ya da her şeyde kendi çıkarını düşünen bir insanın sözü olmalıydı. İnsan bir gün düşman olabileceği bir kimseyle dost olabilir mi? Üstelik yerme fırsatını çok bulabilmek için, dostunun yapabildiği kadar çok hata işlemesini bile isteyip dilemesi, öte yandan da dostunun doğru davranışları ve başarıları karşısında üzüntü, acı ve kıskançlık duyması gerekecek. Bunun için bu düşünce kimin olursa olsun, dostluğu ortadan kaldırmaktan başka bir işe yaramaz. Onun yerine, dost seçerken daha dikkatli olmak salık verilmeliydi, ta ki, bir gün nefret edeceğimiz birisiyle dostluğa başlamayalım. Dost seçerken çok şanslı olmasak bile, Scipio'ya göre, düşmanlık günlerini göz önüne getirmektense, bu duruma katlanmalıdır.

Bence dostluğun sınırlarını şöyle çizmeli: dostların ahlakı tertemiz olmalı; aralarında her konuda, düşünüşlerinde, isteklerinde, ayrımsız, tam bir anlaşma olmalı. Ama raslar da, dostların yaşamı ya da onuru söz konusu olan bir sorun ortaya çıkar ve onların pek doğru olmayan isteklerine yardım etmek zorunda kalınırsa, doğru yoldan biraz sapılabilir; yeter ki büyük bir onursuzluğa düşülmesin: çünkü dostluk için kimi şeyler bir dereceye kadar bağışlanabilir; ama insan kendi ününü de savsaklamamalı, hem de bir iş yaparken halkın yakınlığını yabana atılacak bir silah saymamalı. Bu yakınlığı yüze gülüp dalkavukluk etmekle kazanmaya çalışmak küçüklük olur; insana sevgi kazandıran erdemden de hiç ayrılmamalı. Ama Scipio, (her zaman ona dönüyorum, çünkü o her fırsatta dostluktan söz açardı) insanların dostluktan başka her işlerinde çok daha dikkatli olmalarından yakındı: örneğin hepsi ne kadar keçisi, koyunu olduğunu söyleyebilir de dostlarının sayısını bilmez. Keçi, koyun satın alırken bile titiz davranır da, dost seçimine önem

vermezler. "İnsanların dostluğa elverişli olup olmadıklarına bir karar verebilmek için görünür belirtileri yoktur," derdi. Bu durumda sağlam, değişmeyen, hep aynı kararda olan dostlar seçelim. Böylesine pek az raslanır. Hem de denemeden karar vermek zordur; bu denemeyse ancak dostluğa girişmekle yapılabilir. Böylece dostluk yargıdan önce gelir, deneme olanağını ortadan kaldırır. Böylece ılımlı bir insan, arabanın hızını gemler gibi, dostluktaki sevginin atılımını yavaşlatır. Atları denediğimiz gibi, dostların ahlakını az çok denedikten sonra bu sevgiye yol verelim. Kiminin ne denli hafif olduğu bir az parayla anlaşılır. Az paraya kapılmayan kimi de, çok para önünde ne olduğunu ortaya kor. Parayı dostluğa üstün tutmayı küçüklük sayan kimseler bulunsa bile, toplumsal konumu, devlet işlerini, askersel komutları, yönetsel memurlukları, etkililiği dostluğa üstün tutmayan insanları nerede bulmalı? Bir yana bütün bu konumlar, öteki yana dost olmak hakkı konsa, birincileri, hem de çoğunlukla, dostluğa üstün tutmayacaklar mı? Doğanın gücü, bize etkinliği küçümsetecek denli büyük değildir. Dostluktan el çekerek etkinlik elde edenler, dostluğu

unutturarak nedenin büyüklüğünü öne sürmekle, suçlarının örtüleceğini sanırlar. Böylece memurluk ve siyaset yaşamına atılmış insanlar arasında gerçek dostlara çok güç raslanır. Dostunun seçilmesini kendininkine üstün tutacak insanı nerede bulmalı? Haydi bu denli ileri gitmeyelim; ama birçoğları için kötü günlerde birbirine bağlı kalmak, nasıl da güç bir iştir! Yıkımı paylaşmaya razı olacak insan kolay kolay bulunamaz. Ennius haklı olarak: "Belli dost bellisiz işlerde belli olur (77)" diyor, ama dostun gelgeç gönüllülüğünü, zayıflıklarını şu iki şey ortaya koyar: iyi günlerinde dostlarını aşağı görürler, kötü günlerinde yüzüstü bırakıp giderler. Hem iyi, hem kötü günde ciddî, direngen, değişmez bir dostluk gösteren insanın pek seyrek, tanrılaşmış gibi bir soydan geldiğine inanmalıyız.

Dostlukta aradığımız bu süreklilik ve kararın temeli bağlılıktır. O olmadan hiçbir şey sürekli olamaz. Bundan başka, yalın, herkesle dost, bizimle aynı zevkte, yani aynı şeylerden zevk aldığımız kimseyi seçmeli. Bütün bunlar dostlukta bağlılığa yardım eder. Karışık, hile

dolu bir kafada bağıllık olamaz. Dostun hoşlandığı şeylerden zevk almayan, onun yaradılışıyla uyuşmayan insan, bağı ve bağıllıkta sürekli olamaz. Sözlerimize şunu da katalım: Dost, suçlamaktan hoşlanmayacak, suçlamalara da inanmayacak. Bütün bunlar deminden beri üzerinde durduğum dostluktaki karara yardım eder. Dostluğun ancak iyi insanlar arasında (başta söylediğim gibi) olabileceği düşüncesi böylece doğrulanmış olur. Çünkü şu iki noktaya dikkat etmek, iyi insanın (ona bilge de denebilir) özelliğidir: önce, her tür yapmacık ve yabancı gösteriştten kaçınmalı, çünkü açıkça nefret etmek, asıl düşüncesini gizlemekten daha

soylu bir davranıştır. Yalnızca başkalarının suçlamalarını reddetmekte kalmamalı, kendisi de kuşkucu olmamalı, dostunun bir hata işlediğine hiçbir zaman inanmamalıdır. Buna dostluğun hiç de küçük sayılmayan zevklerinden birini, söyleşilerinin, ahlakının tatlılığını eklemeli. Gerçi asık bir yüz, her durumda ciddilik, insana ağırbaşlılık verir, ama dostluk daha gevşek, daha tatlı, her türlü sevgi ve senlibenliliğe daha açık olmalı.

Burada ince bir sorun önümüze çıkıyor: Genç atları eskilerine üstün tuttuğumuz gibi, dostluğa uygun gördüğümüz yeni dostları eskilerine üstün tutmalı mıyız? İnsana yakışmayan bir kuşku! Birçok şeye olduğu gibi dostluğa da doyum olmaz. En eski şaraplar gibi, en eski dostlar en zevkli olmalı. İyi dost olabilmek için birlikte birkaç tutam tuz yemeli diyenlerin hakkı var. Ama, umulan meyveyi sonunda bir gün veren bitkiler gibi, meyve vereceğini umduğunuz yeni dostlardan da kaçınmamalı, ancak eskileri, uygun oldukları konumda tutmalı. Çünkü alışkanlığın ve eskiliğin gücü büyüktür. Demin sözünü ettiğim atlara gelince,

hiç kimse bir engel olmadıkça, alışmadığı yeni bir ata binmeyi, alıştığı bir ata binmeye yeğ tutmaz. Alışkanlığın gücü yalnızca canlılarda değil, cansız eşyalarda bile kendini gösterir: Uzun zaman oturduğumuz yerleri, dağlık, ormanlık bile olsa, severiz.

Dostlukta kendinden aşağıda olana eş olmak sorunu çok önemlidir, çünkü kimi üstün kişiler vardır. Deyiş yerinde olursa, bizim küçük sürümümüzde Scipio böyle oldu. Ama o hiçbir zaman kendisini Philus'a (78), Rupilius'a (79), Mummu's'e (80), değerce kendisinden aşağı konumdaki dostlarına üstün tutmadı. Sivrilmiş bir adam olmakla birlikte, kendisinden yaşça büyük olan ağabeyi Q.Mazimus'a (81), olduğundan üstünmüş gibi saygı gösteriyor, yakınlarını kendi desteğiyle büyötmek istiyordu. Herkes böyle yapmalı, bundan örnek almalı. Erdemce, yetenekçe, varlıkça üstün olanlar, bunları yakınlarıyla bölüşsünler, paylaşsınlar. Örneğin orta halli aileden doğmuşlarsa, zeka ve zenginlikten yana zayıf yakınları varsa, onların olanaklarını çoğaltsınlar, onlara onur ve saygınlık versinler: tıpkı tiyatro oyunlarındaki soyu sopu bilinmediğı için köle olmuş

insanların, bir gün bir Tanrı ya da bir kral oğlu oldukları anlaşılınca, uzun zaman baba sandıkları çobanları sevmekten geri kalmadıkları gibi. Gerçek ve belli babalar söz konusu olunca, bunu çok daha fazlasıyla yapmalı. Yetenek, erdem ve her türlü üstünlükten en çok yararlanmak için, insan onları yakınlarıyla paylaşmalıdır.

Dostlarına ve akrabalarına üstün olan kimseler, daha az değerli olanlara eş olmak zorunda oldukları gibi, ötekiler de dostlarının zeka, varlık ve saygınlıkça kendilerine üstün olmasından acı duymamalı. Bu gibi kimselerin bir çoğu ya hep bir şeyden yakınır ya da bir şeye kusur bulur; hele biraz çabalayıp zorluğu göze alarak dostluklarını gösterecek bir iş yaptıklarını sandılar mı, yakınmaları daha da artar. Yaptıkları iyilikten bile pişman olan iğrenç insanlar! Bir iyiliği yapan anmamalı. Bu yüzden, üstün olanlar, dostlukta ötekilerin katına indikleri gibi, onları da ellerinden geldiği kadar, kendi katlarına yükseltmeye çalışmalı. Çünkü aşağı görüldüklerini sanarak dostluğun tadını kaçırان kimseler de vardır. Bu da ancak,

kendilerini ařađı duyanların bařına gelir. Onları bu dűřűnceden yalnızca sűzlerle deđil, davranıřlarla da vazgeçirmeli. Her dost için űnce elden ne gelirse, sonra sevilen, yardım edilen kimse ne kadarını kaldırabilecekse, ona o kadarını vermeli. Ne denli yűksek olunursa olunsun, bűtűn dostları yűksek konumlara getirmek olanaklı deđildir. Scipio, P. Rupilius'u (82) konsűl yapabildi ama onun kardeři Lucius'u (83) hayır! Bir insana her řeyi vermek elde olsa bile, onun bunlardan ne kadarını kaldırabileceđini gűz űnűnde tutmalı.

Genellikle insan ancak, yaşı ilerleyip kişiliğini bulduktan sonra dostluk üzerine bir karar verebilir; örneğin gençliklerinde avlanmayı ya da top oynamayı sevenler, bu eğlencelerden hoşlananları o zaman sevdikleri halde, sonradan kendilerine yakın duymazlar. Yoksa süt nineler ve lalalar, eski olduklarını ileri sürerek herkesten çok sevilme isterlerdi: doğru, onları da savsaklamamalı, ama onlara başka türlü değer vermeli (84). Yoksa dostluklar kararlı olamaz. Ayrı yaratılış özellikleri, ayrı zevkler de dostları ayırır. İyiler, kötülerle; kötüler, iyilerle dost olamazlarsa, bu yalnızca aralarındaki yaratılış ve zevk ayrılığının alabildiğine büyük oluşundandır. Dostlukta haklı olarak şu da öğütlenebilir: çok kez olduğu gibi, aşırı bir düşkünlük yüzünden, dostların elde edebilecekleri büyük yararlar engel olmamalı. Söylenceden bir örnek alırsam, Neopteleemos (85), göz yaşlarıyla onu yolundan çevirmeye çalışan, yanında büyüdüğü Lykomedes'in sözünü dinleseydi, Trioa'yı alamayacaktı. Çok kez dostlardan ayrılmayı gerektiren büyük olaylar olabilir. Dostunun yokluğuna katlanmanın güç olacağını düşünerek, bu olayları önlemeye

alışan insan, gevek ve zayıf doğuşludur. Bu yüzden dostluğa hak kazanmaz. Her şeyde dostundan ne istediğini, onun senden ne istemesine katlanacağını göz önünde tutmalı.

Kimi zaman bir yıkım da başa gelebilir: dostluğu bozmak zorunda kalınır (nk artık bilgeler arasındaki dostluğu bırakıp halk arasındaki dostluklara geçtik). Çok kez insanların ya doğrudan doğruya dostlarına ya da başkalarına zarar veren, ama sonunda yine dostlarının onurunu kıran kimi eksiklikleri birden bire ortaya çıkıverir. Bunlardan yavaş yavaş sıyrılmalı; Cato'dan işittiğim deyişle, böyle dostlukları yırtmaktansa skmeli, yeter ki katlanılamayacak bir haksızlık alevlenmemiş olsun. Bu durumda hemen alişverişi kesip ayrılmamak ne doğru ve onurlu bir iştir, ne de olanaklıdır. Çok kez olduğu gibi, insanın ahlakında, zevklerinde bir değişme ortaya çıkarsa ya da siyaset alanında aralarında düşünce ayrılığı olursa (nk az önce söylediğim gibi, artık bilgelerin dostluğundan değil, herkesin dostluğundan söz ediyorum), yalnızca dostluğun bozulmasını değil,

düşmanlığa çevrilmiş görünmesini de önlemeye çalışmalı. Çünkü hiçbir şey bir zamanlar çok yakın olduğun birisine savaş açmaktan daha ayıp değildir. Bildiğiniz gibi benim için Scipio, Q. Pompeis'le (87) olan dostluğundan vazgeçti. Siyasal düşünceleri ayrı olduğu için meslektaşımız Metellus'dan (88) uzaklaştı; her iki durumda da büyük bir ağırbaşlılıkla davrandı; kabaca gönül kırmadı. Bu yüzden önce dostla bozuşmamaya çaba göstermeli, ama böyle bir şey başa geldi mi, dostluğun birdenbire kesildiği değil yavaş yavaş söndüğü sanılsın. Ama dostluğun büyük bir düşmanlığa çevrilmesinden de kaçınmalı: bunlardan kavgalar, sövgüler, aşağılamalar doğar. Ama katlanılabilecek şeylerse, bunlara da katlanmalı. Eski dostluğa duyulan saygı yüzünden, aşağılananın değil, yalnızca aşağılayanın haksız olduğunu kabul etmeli. Bütün bu eksiklik ve sakıncalara karşı bir tek umar ve önlem vardır: ne çok çabuk sevmeli, ne de uygun olmayanları sevmeli. Sevilecek olan kimseler dostluk kurmaya uygundur. Bunlara çok az raslanır. Üstün olan her şey az olduğu gibi, kendi türünde her yönden üstün

olanı bulmaktan daha zor bir şey yoktur. Ama birçokları insanlarla alış verişlerinde iyi diye yalnızca kazanç getireni tanırırlar. Hayvanları arasında olduğu gibi, dostları arasında da en çok kazanç umduklarını en çok severler. Böylece, salt kendisi için, kendi değeri yüzünden aranan bu en güzel ve doğanın yarattığı dostluktan yoksun olurlar. Dostluğun bu gücünün ne denli değerli ve ne denli büyük olduğunu anlamak için kendi kendilerinden de örnek almasını bilmezler. Çünkü herkesin kendisini sevmesi, bu sevgiden bir kazanç beklediğı için değildir, herkese kendi varlığı değerlidir de ondan. Dostlukta da bundan örnek alınmazsa, hiç kimse hiçbir zaman gerçek bir dost bulamayacaktır: çünkü dost sanki insanın bir ikinci kendisidir. Bu, hayvanlarda, havada, denizde, karada yaşayan evcil ve yabanıl bütün hayvanlarda

görülür. Bunlar önce kendilerini sever (çünkü bu duygu, her canlıda doğuştan vardır), sonra eş takımdan hayvanlara istek duyar, bunları arar, bunlara bağlanır; bunu da özlemle ve insan sevgisine benzeyen bir biçimde yapar. Bu duygu insanda nasıl da daha içtendir! İnsan hem kendisini sever, hem de bir başkasını arar, sanki iki ruhtan bir tek ruh yaratmak üzere ruhunu onunkiyle birleştirir.

Ama birçokları kendilerinde bulunmayan şeyleri dostlarında aramaktan -hadi sıkılmıyorlar demeyeyim de- yanılgıya düşüyorlar diyeyim. Dostlarına vermedikleri şeyleri onlardan istiyorlar. Oysa, önce iyi insan olmak, sonra kendine benzeyeni aramak doğru olur. Deminden beri söylediğim sürekli bir dostluk ancak şu kimseler arasında sağlamca kurulur: yakınlık duygularıyla birbirine bağlanmış insanlar önce başkalarının tutsağı olduğu tutkuları yenecekler, sonra doğruluk ve adaleti sevecekler, birbirleri için her şeyi yapacaklar, ama birbirlerinden, onurlu ve doğru olmayan hiçbir şeyi istemeyecekler, aralarında yalnızca sevgi ve beğenme değil, saygı da bulunacak.

Çünkü dostluktan saygıyı kaldıran, onun en büyük süsünü kaldırmış olur. Bunun için dostlukta her türlü tutku ve yanılgıya izin verilmiş olduğunu sananlar, tehlikeli biçimde yanılırlar. Doğa, dostluğu, erdem'in yardımcısı olsun diye vermiştir, yanılgıların yordakçısı olsun diye değil, onun amacı şudur: erdem tek başına en yüksek katına erişemediğine göre, oraya, başkasıyla birleşip ortak olarak erişsin. Bu türlü bir birlik kimi insanlar arasında var olmuş ya da olacaksa, bu, onları katıksız iyiliğe götürecektir en iyi ve en mutlu birlik sayılmalı. İşte, bence, insanların peşinde koşmaya değer sandıkları her şeyi, onuru, ünü, ruhun dinginlik ve sevincini içine alan birlik, bu birliktir. Bütün bunlar var olunca, yaşam mutluluk doludur. Bunlar olmadan yaşam mutlu olamaz. Bu birlik en iyi ve üstün bir iyilik olduğuna göre, onu elde etmek istiyorsak, erdem kazanmaya çalışalım. Erdemsiz ne dostluğa, ne de istenen herhangi bir şeye erişebiliriz. Erdeme değer vermeden dost edindiklerini sanan insanlar bir gün kötü bir olayla karşılaşmak zorunda kalırlarsa, o zaman ne denli yanılmış olduklarını anlarlar. Bunun için (bunu her seferinde yinelemeli) bir kaniya vardiktan sonra sevmelisin, sevdikten

sonra bir kaniya varmamalısın. Birçok işlerde olduğu gibi, özellikle dost seçiminde ve dostluk kurmakta savsaklayıcı oluşumuzun cezasını hep çekeriz. İş işten geçtikten sonra aklımız başımıza gelir, eski atasözünün yasağına aldırmayarak boşuna emek veririz (89). Günlük yaşayışımızla, dahası karşılıklı yardımlarla birbirimize sıkı sıkıya bağlandığımız bir sırada, beklenmedik bir kırgınlık ortaya çıktı mı, birden dostluğu yarı yolda kesiveririz.

Böyle önemli bir sorunda bu derece kayıtsız davranmak çok ayıplanacak bir şey! İnsanlarla ilgili sorunlar arasında dostluğun yararı, herkesçe, oybirliğiyle kabul edilen tek konudur; gerçekten, birçok erdemi bile gösteriş ve cakadır diye küçümser insanlar. Azla yetinen, yalın bir yaşam süren birçok insan, zenginliği aşağı görür. Kimi de başkalarını tutkuyla yakıp tutuşturarak orunu o derece küçümser ki, ondan daha boş, daha değersiz bir şey olmadığına inanır. Birçoklarının gözlerini kamaştıran şeylerin, başkaları için hiç de değeri yoktur; ama dostluk konusunda herkes, ayımsız, aynı duyguyu paylaşır. Kendilerini siyasete verenler,

bilgi ve bilimle uğraşmaktan zevk duyanlar, devlette görev almadan kendi işlerinde güçlerinde çalışanlar, giderek kendilerini zevke kapıp koyuverenler, hep aynı düşüncededirler: insana yakışır bir yaşam sürmek istenirse, dostsuz yaşam, yaşam olamaz. Çünkü dostluk bilmem nasıl olur da, herkesin yaşamına karışır; hiçbir türde yaşamın kendisine yabancı olmasına izin vermez. İnsanlardan kaçacak, nefret edecek kadar sert yaradılışlı, yabanıl bir insan bulunsa, Atina'da Timon (90) adlı birinin böyle olduğunu anlatırlar. O bile, yanında

öfkесinin ağusunu dökecek bir insan aramamaya katlanamaz. Bu düşünce, şu örnekle daha iyi anlaşılır: elde olsaydı da bir tanrı bizi insanlarla konuşmaktan alıkoyup ıssız bir köşeye yerleştirerek, yaratılışımızın gerektirdiği her şeyi bol bol verdiği halde bir insan görmek olanağını yok etseydi, kim böyle bir yaşama katlanabilecek denli taş yürekli olabilirdi? Bu yalnızlık, bütün bu zevklerin tadını hangi insandan alıp götürmezdi? O zaman, yaşlıların başka yaşlılardan duyarak bize anlattıkları, yanılmıyorsam Taroslu Arkhytas'ın (91) sözü, doğrudur: "Biri göğe yükselip evreni ve yıldızların güzelliğini seyretseydi, bu seyir ona hoş gelmeyecekti; ama yanında, gördüklerini anlatacak bir dostu olsaydı, bundan çok hoşlanacaktı." Evet, doğa yalnızlığı sevmez, hep bir desteğe dayanmak ister: çok yakın dostlukların en tatlı yanı da budur.

Doğa ne istediğini, ne aradığını, neyi istediğini böyle işaretlerle belli ettiği halde, bilmem nasıl oluyor da, sağırlaşıyor ve uyarmalarına kulaklarımızı tıkıyoruz. Dostluk alış verişi çeşitli

ve apraşıktır. Kuşku ve kırgınlık için çok neden çıkabilir. Bunlardan kaçınmak, yerine göre hafifletmek, yerine göre katlanmak bir bilgenin yapacağı iştir. Yalnızca, dostlukta, hem bağı kalmak hem de yararlı olmak istendiğı zaman çıkabilecek kırgınlıklara katlanmak yerinde olur: Çünkü çok kez dostlara öğüt vermek ya da onları yermek zorunda kalınır. Bu öğüt ve yermeleri, iyi niyetle söylendikleri için dostça karşılamalı.

Ama, bilmem niçin, dostumun Andria'da (92) söylediğı söz doğrudur:

"Yüzegölücü dost, gerçek nefreti kazandırır."

Nefreti, bu dostluk ağısunu doğuruyorsa, gerçekten kötü bir şey; ama suçları hoş görerek, dostunun uçuruma yuvarlanmasına göz yuman yüzegölme daha da kötüdür. En büyük suçlu da gereğı aşağı gören, yüzüne gülündü diye yanlışı düşen insandır. Bu durumda, önce uyarırken sert olmamaya, yererken de aşağılamaya kaçmamaya çabalayarak özen göstermeli. Ama yüzegölme sözünde -Terentius'un sözcüğünü kullanmaktan hoşlanıyorum- "incelik" bulunsun da, yanılığların yordakçısı dalkavukluk uzak

olsun: dalkavukluk bir dostla başka türlü, bir tiranla başka türlü yaşanır. Ama gerçeği dostundan bile duyamayacak denli kulaklarını kapayan insanın kurtuluş umudu olamaz. Cato'nun (93) birçok sözleri gibi, şu sözü de çok ünlüdür: "Kimileri için, acı sözlü düşmanları, yumuşak görünen dostlarından daha çok işe yarar; düşmanları çok kez gerçeği söyler, ötekiler hiçbir zaman!" Uyarılan insanların asıl kızılacak şeye değil de, hiç kızılmayacak şeye kızması ne de şaşılacak bir durum! Yanılgıya düştüklerine üzülmezler de yerilmek ağırlarına gider. Tam tersine yanılgısı için üzülme, bunu düzeltme fırsatı çıktığı için de sevinmek gerekirdi.

Dostun açıkça ve sertliğe kaçmadan uyarılması, kendimize yapılan uyarıların da sabırla ve karşı koymadan kabul edilmesi, gerçek dostluğun özelliklerinden biridir. Dostluk için yaranmadan, dalkavukluktan ve yaltaklıktan daha büyük yıkım olamaz. Hiçbir zaman gerçeği söylemeyen, yalnızca hoşagitmek için konuşan gelgeç gönüllü ve aldatıcı insanların bu eksikliğini belirtmek için, daha

birçok adlar bulmalı. Yapmacık, her şeyde kötüdür -çünkü gerçek üzerine bir kaniya varılmasına engel olur ve gerçeği bozar- ama asıl dostlukla taban tabana karşıttır; çünkü, açık yürekliliği ortadan kaldırır; oysa onsuz dostluk adının hiçbir değeri kalmaz: dostluğun bütün gücü birçok ruhlardan tek bir ruh yaratmak olduğuna göre, her birinde, tek bir ruh, hep aynı kalan tek bir ruh değil de, karışık, değişebilen, çeşitli ruhlar

bulunursa, bu birliğe nasıl varılabilir? (93) Bir başkasının yalnızca duygu ve keyfine göre değil, yüzünün anlatımına ya da baş devinimlerine göre bile değişen insanın ruhundan daha kararsız, daha belirsiz ne olabilir? Aynı Terentius bu kez Gnathonun (94) kişiliğinde:

"Biri hayır der, hayır derim; evet der, evet derim: yani ben kendime her şeye baş sallamayı ilke edindim" diyor. Böyle bir insanı dost edinmek düşüncesizliğin ta kendisidir. Birçokları da Gnathon'a benzer; sadece soy, zenginlik ve ünleri ona üstündür; yalanlarına saygınlıkları eklenince, dalkavuklukları daha da tehlikeli olur. Gözboyayıcı ve yalancı olan her şey, gerçek ve içten olandan ayrılıp tanınabildiği gibi, dikkat edilirse, dalkavukça dostluğu gerçeğinden ayırarak tanımak da insanın elindedir. Hiç eğitim görmemiş insanlardan oluşmasına karşın halk kurultayı bile, halktan, yani dalkavuk ve düşüncesiz yurttaşla, ciddi ve ağırbaşlı yurttaş arasındaki ayrımı anlayabilir. Daha geçenlerde, halk tribünlerinin yeniden seçilmesi üzerine bir yasa önerirken C. Papirius (95) halk kurultayında

kulaklara ne dalkavukça sözler fısıldadı! Bu önergeye biz karşı koymuştuk, ama beni bırakalım, Scipio'dan söz açmak daha hoştur benim için. Ölmez tanrılar! Bu ne ciddi, ne ulu bir söylevdi; insan, konuşanın Roma halkının yardımcısı değil, önderi sanırdı. Ama siz de oradaydınız, bu söylev de elimizdedir. Böylece halkın yararına olan bir yasa, halkın oyuyla reddedildi. Şimdi de kendime döneyim: anımsarsınız, Scipio'nun kardeşi Q. Maximus (96) ve L. Mancinus'un konsüllükleri sırasında, C. Licinius Crassus'un (97) önerdiği rahiplik yasası nasıl da halkçı bir yasa sayılıyordu. Çünkü bu yasaya göre rahip kurullarına yeni üye seçme hakkı rahip kurulundan alınıp halka bırakılıyordu. C. Licinius Crassus forumda söz söylerden yüzünü halka çeviren ilk söylevciydi (98) de. Buna karşın, bizim savunmamızla ölmez tanrıların davası C. Licinius Crassus'un bu çok tutulan söylevini kolayca yendi. Bu olay konsüllüğümden beş yıl önce, praetor sırasında olmuştu. Böylece bu davayı büyük bir yetke değil, davanın ta kendisi savundu.

Halk kurultayı denilen sahnede bile, düşlemsel ve yalancı gösterişin önemli bir yer tuttuğunu gözönüne koymak ve belirtmek koşuluyla, gerçeğin değeri olmasına karşın, her şeyin gerçekte ölçüldüğü dostlukta gerçeğin değeri ne olmalıdır, bir düşünün! Dedikleri gibi dostunun yüreğini açamazsan hiçbir şeye güvenemez, hiçbir şeyden emin olamazsın; sevdiğinden ve sevildiğinden bile! Çünkü bunun ne denli gerçek olduğunu bilemezsin. Dalkavukluk ne denli tehlikeli olsa da, onu iyi karşılayan, ondan hoşlanan insandan başka kimseye zararlı değildir. Bunun için kendi kendisine dalkavukluk eden ve kendi kendisini pek beğenen insan, dalkavukların sözüne en çok kulak asan insandır. Genellikle erdem kendisini sever; çünkü kendisini pek iyi tanır, ne denli sevmeye değer olduğunu bilir.

Ama şimdi erdemden değil, bir erdem anlayışından söz açıyorum: çünkü birçokları erdemi elde etmekten çok öyle görünmeyi isterler. İşte dalkavukluktan hoşlananlar bunlardır. Kendilerine, keyiflerine göre uydurulmuş sözler söylenince, bu boş sözlerin

kendi değerlerine birer tanık olduğunu sanırlar. Biri gerçeği duymak istemediği, öteki yalana hazır olduğu zaman, dostluk, dostluk olmaz. Komedyalardaki dalkavuklar övüngen askerlere dalkavukluk etmeselerdi, bize gülünç gelmezdi. "Thais bana çok mu teşekkür ediyor?", "Evet, çok!" demek yeterken (99), "Sonsuz teşekkürler!" diye karşılık veriyor.

Çünkü dalkavuk, hoşuna gitmeye çalıştığı insan ne kadar aşırı olmasını isterse, sözlerine o denli aşırılıklar ekler. Gerçi bu dalkavukça yalanlara yalnızca onları işitmeye can atan, bunları çağırın insanlar değer verir; ama ağırbaşlı, ciddî insanları kurnaz dalkavuklara kapılmamaları için uyarmalı. Açıkça dalkavukluk yapanı herkes anlar, meğer ki büsbütün budala olmasın. Ama düzenli ve sinsi bir insanın yavaş yavaş

damarımıza sokulmasından sakınmalı. Bunlar kolay kolay anlaşılmaz: çünkü karşı koymakla bile dalkavukluk ederler; tartışır görünür, sonunda alaya aldığı insan daha anlayışlı görünsün diye yenilgiyi kabul eder, yeniliverirler. Alay edilmekten daha ayıp bir şey var mı? Bu duruma düşmemek için daha çok dikkat etmeli.

"Bugün benimle, komedyaların budala, yaşlı kişilerinden daha çok alay edip beni düpedüz maskara ediyorsun."

Gerçekten tiyatroda bile bu şaşkın, budala yaşlılar, komedyaların en aptal kişileridir. Ama örnek insanların, yani bilgelerin (burada insanların erişebileceği bilgelikten söz ediyorum) dostluğundan konuşurken bilmem nasıl oldu da, söz geçici dostluklara döndü. Asıl konumuza dönelim ve sözlerimizden bir sonuç çıkaralım.

Erdem diyorum, C. Fanius, evet, yalnızca erdem, Q. Mucius, dostlukları hem kurar, hem korur. Çünkü onda her türlü uyum, onda sağlamlık, onda süreklilik vardır. Kendisini

gösterip ışığını parlattığı zaman, başkasında parladığını gördüğü erdem ışığına yaklaşır, ondaki ışıktan da ışık alır. Bundan sevgi ya da dostluk tutuşur; çünkü, her ikisi de "sevmek" sözcüğünden geliyor; sevmekse, hiçbir şeye gereksinmeden, hiçbir yarar beklemeden sevilen insana bağlanmak demektir; ama yarar, istenmeden bile dostluktan çiçeklenir. Gençken yaşlı insanlara; L. Paulus, M. Cato, C. Galus, P. Nasica, Scipio'nun kaynatası Ti. Graccus'a (102) bu tür bir yakınlıkla bağlandık. Bu yakınlık yaşlılar arasında, benimle Scipio, L. Furius, P. Rupius, Sp. Mummius arasında daha da ışıklıdır.

Şimdi biz de yaşlı çağımızda gençlerin sevgisinden, örneğin sizin, Q. Tubero'nun sevgisinden zevk duyuyoruz. Bundan başka, P. Rutilius (103), A. Verginius'la senli benli olmaktan da hoşlanıyorum ben. Yaşamın ve doğanın kurduğu düzen gereğince, bir kuşaktan başka bir kuşak doğduğuna göre; dedikleri gibi, insan yarışa başladığı insanlarla aynı zamanda yarışın sonuna erişmeyi her şeyden çok istemeli. Ama, insanın her şeyi

zayıf ve ölümlü olduğuna göre, bari seveceğimiz, bizi sevecek insanları arayalım. Çünkü sevgi ve yakınlık olmazsa, yaşamın hiçbir zevki kalmaz. Gerçi ölüm Scipio'yu umulmadık bir zamanda benden kopardı, ama benim için o yaşıyor ve hep yaşayacak. Çünkü ben onun erdemini sevdim.

Bu erdem ışıklıdır hala. Erdemini yakından tanıdığım için, anısı yalnızca benim gözlerimde canlı kalmayacak, gelecek kuşaklar için de parlak ve değerli olacak. Hiç kimse Scipio'yu anlamadan, onun düşlemini göz önüne getirmeden, büyük düşlemler ve umutlar besleyemeyecek. Kendi payıma yazgının ya da doğanın bana sunduğu iyiliklerden hiçbirini Scipio'nun dostluğuyla ölçemem. Bu dostlukta devlet işleri konusunda anlaşma, özel işlerim için öğüt, zevk dolu bir dinginlik buldum. Scipio'yu hiçbir zaman, en ufak bir şeyde bile incittiğimi bilmem. Ondan istemediğim hiçbir şey işitmedim; bir evde oturduk, aynı yemekleri birlikte yedik. Yalnızca askerlikte değil, gezide, köy yaşamımızda hep birlikteydik. Halkın gözlerinden uzak bir köşede, boş zamanlarımızı seve seve verdiğimiz, o yeni bir

şey öğrenmek ve yeni bir bilgi edinmek aşkını nasıl anlatayım? Bütün bunların anısı onunla birlikte ölseydi, gerçekten böylesine sevdiğim ve bağlı olduğum adamın yokluğuna hiç katlanamazdım; ama o yitmek şöyle dursun, onu düşünüp andıkça daha da büyüyor, güçleniyor. Bunlardan büsbütün yoksun bile olsaydım, yaşım bana bir avuntu verirdi. Çünkü onun özlemi daha uzun süremez. Kısa süren her acıya, ne denli büyük olsa da katlanılabilir.

Dostluk üzerine söyleyeceklerim işte bunlar.
Size gelince, siz erdeme öylesine değer verin
ki, -onsuz dostluk olamaz- erdemden başka
hiçbir şeyin dostluğa üstün tutulabileceğine
inanmayın.

AÇIKLAMALAR

1. Augur. Doğa olaylarının gözleminde gelenekten gelen kuralları korumakla görevli rahip.
2. Erkek togası (toga virilis). Genç Romalılar 16 yaşına dek kenarlarına erguvan geçirilmiş ak bir giysi giyerlerdi. Buna "toga praetexta (kenarlıklı toga) derlerdi. Bu yaştan sonra da "toga virilis"i (erkek togası) giyerlerdi.
3. Pontifex. Dinsel geleneklerin korunması, devlete ve bireylere dinsel borçları öğretmekle görevli kurulun üyesi olan rahip.
4. Hemicyclium. Rahatça oturup konuşabilmek için, bahçede yapılmış, içinde oturacak yeri olan yarım daire biçiminde taş bina.
5. P. Sulpicius Rufus. Önce Optimatların güçlü bir temsilcisi; daha sonra, İ.Ö. 88'de halk tribünü olarak Marius ve halk partisinin ateşli bir yandaşı olmuştur. Bu yüzden o zamanın konsülü Q. Pompeius Rufus ve meslekdaşı L. Corneius Sulla'yla araları açılmıştı.
6. Q. Pompeius Rufus. Sulla'yla 88 yılı konsülüydü. P. Sulpicius Rufus'a karşı koymuş ve bu savaşında forumda çıkan bir kargaşalık sırasında öldürülmüştür.

7. Önsöze bakın.
8. Çiçero burada dostu Atticus'a sesleniyor.
9. Cato Maior ya da De Senectute (Yaşlılık): Çiçero'nun De Amicitia'dan (Dostluk) az önce yazdığı bir kitaptır. Bunda 85 yaşına dek yaşamış olan Cato, yaşlılık üzerine düşüncelerini söylüyor. M. Porcius Cato Censorius (İ.Ö. 234-149): Eski dönemin ülküsel Romalı tipini canlandırır; sert, inatçı ve savaşımcıdır. Eski Latin geleneklerine çok bağlı olduğu için, Roma'yı bozacağı kaygısıyla Yunan kültürün Roma'ya girmemesi için uğramıştır.
10. Çiçero 94 yılı Mayısında Atticus'a yazdığı bir mektupta, De Senectute kitabını sık sık okuduğunu söylüyor. Ad Atticum, 14, 21, 3'de şöyle diyor: "Sana yolladığım Cato Maior kitabımı sık okumalıyım. Çünkü yaşlılık beni daha hırçın yaptı; her şeyden alınıyorum."
11. Çiçero yine Atticius'a sesleniyor.
12. Lucius Acilius. Cato Censorius'un çağdaşlarından biri. Çiçero'ya göre On İki Levha Yasası'nun koyucularından biridir.

13. Forum: Pazar yeri, Roma halkının toplanma yeri, Roma toplumsal ve siyasal çalışmalarının merkezi.

14. Yunanistan'da yedi filozofa verilen ad (Yedi Bilgeler). Bunların genellikle Miletli Thales, Pittacos, Bias, Kleoboulos, Khilon, Solon ve Periandros olduğu kabul edilirdi.

15. Sokrates'e gönderme: Sözcü, "Sophokles bilgedir, Euripides daha bilgedir, Sokrates bütün insanların en bilgesidir." demiş.

16. Roma takviminde Mart, Mayıs, Temmuz, Ekim aylarının yedinci, öteki ayların beşinci gününe verilen ad.
17. D. Iunius Brutus. İ.Ö. 138 yılı konsülü.
18. Marcus Porcius Cato. Yaşlı Cato'nun oğlu. İ.Ö. 152 yılında Praetor olduktan sonra daha görevine başlamadan ölmüştür.
- L. Aemilius Pauls'un (Bakın: not 19) komutasında Persuas'a karşı çarpışmıştır.
19. L. Aemilius Paulus Macedonicus. 168'da Pydna yöresinde, Makedonya Kralı Perseus'u yenmiştir. Bir yıl son yengisini kutlamıştır. Yengisini kutladığı günden bir gün önce bir oğlunu, üç gün sonra bir ikincisini yitirmiştir.
20. C. Sulpicius Galus. 168 yılı savaş tribünü, 116 yılı konsülü; Gökbilimdeki bilgisiyle ün almıştı.
21. Scipio önce 147, sonra 134'te konsül olmuştur. Lex Villia Annalis'e (İ.Ö. 180) göre konsül olma yaşı 43 olduğu halde, ilk konsüllüğü sırasında 36 yaşındaydı.
22. Kartaca İ.Ö. 146'da, Numantia da 133'te yakılıp yıkılmıştır.
23. De Senectute'yi söylemek istiyor.

24. Scipio'nun zehirlenmiş ya da öldürülmüş olmasından kuşku duyulmuştur. 129'da toprak dağıtımını öneren M. Fulvius, C. Cracchus, C. Corba'ya karşı koyduğunun ertesi günü yatağında ölü bulunmuştu. Carbo, Gracchusların annesi Cornelia ve daha birçokları onu öldürmüş olmak kuşkusu altında kalmışlardı.

25. Epikuroscular. Çiçero, Lucretius'un De Rerum Natura kitabıyla Roma'da yayılan bu felsefeyi birçok yerde taşlar.

26. Magna Graecia (Büyük Yunanistan) adı, İtalya'nın güney parçasına verilirdi.

27. Sokrates.

28. Çiçero'nun De Re Publica adlı kitabında konuşma, Scipio, 136 yılı konsülü L. Furius Philus ve 149 yılı konsülü hukukçu ve söylevci M. Manilius arasında geçer.

29. De Re Publica'nın sonunda Scipio, büyük babalığı Yaşlı Cato'nun kendisine, ruhların ölmezliği üzerine söylediklerini aktarır.

30. Antikitenin tanınmış dostları şunlardır. Theseus ve Pirithous, Orestes ve Pylades, Akhilleus ve Patroklos; İsa'dan sonra da Damon ve Phintias.

31. C. Fabricius Luscius. 282 ve 278 yılları konsülü. Pyrrhos'a karşı yapılan savaşta dürüstlüğü ve doğruluğuyla ün salmıştır.

32. M. Curius Dentatus. 290 ve 275 yılları konsülü. İlmîliliğiyle tanınmıştır. Samnitleri, Sabinleri ve Pyrrhos'u yenmiştir.

33. Tib. Coruncanius. 280 yılı konsülü. 252 yılında Pontifex Maximus olan ilk pleb.

34. Stoacılar.

35. Bir atasözü: Pingui Minerva agera (İnce eleyip sık dokumamak).

36. Bakın: not 19, 20, 28.

37. Ennius (240-169). Roma yazınının ilk döneminde L. Andronicus ve Naevius'tan sonra Roma şiirinin gelişmesinde büyük rolü olan şair. Roma tarihinin başından kendi zamanına dek geçen olayların destanını Annalesinde anlatır. Roma şiirine heksametre ölçüsünü sokan o olmuştur. Bundan başka katıldığı Pön savaşlarını (218-201) anlatan destanı, tragedya ve komedyaları vardır.

38. Ennius, "vita" (yaşam) sözcüğünden bir sıfat yapıyor: "vitalis" (yaşanabilir); burada bir sözcük oyunu vardır.

39. İ.Ö. aşağı yukarı 450'de Agrigentum'da doğmuş olan Empedokles, Doğa Üzerine adlı felsefî bir şiirinde dostluk ve savaşın, evrenin birleştirici ve ayırıcı ana güçleri olduğunu söyler.

40. M. Pacuvius. Ennius'un kızkardeşinin oğlu, tragedya şairi. İ.Ö. 220'de Brundisium'da

doğmuş, 130'da ölmüştür. Birçok tragedyası vardır. Yukarıda adı geçen Euripides'in İphigeneia Tauris'te tragedyasından alınmış olmalı. Tragedya'nın Latince adı bilinmiyor. Konusu: Orestes dostu Pylades ile Arthemis'in resmini çalmak için Kırım'a giderler, ama yakalanırlar; Kral Orestes'i ölüme yargılar, ama hangisinin Orestes olduğunu bilmez. Her ikisi de kendisinin Orestes olduğunu ileri sürer. Metindeki sözler bu sırada geçer.

41. Thoas: Kırım yarım adası hükümdarı. Kırım'a gelen yabancılar Arthemis'e kurban edilirlerdi.

42. De Re Publica'da Philus devletin haksızlık yapılmadan yönetilemeyeceğini söylemişti.

43. "Amor" (sevi) "amicitia" (dost sevgisi, dostluk), "amare" (sevmek) aynı kökten gelen sözcüklerdir.

44. Bakın: not 31.

45. Bakın: not 32.

46. Tarquinius Superbus. Roma söylencesindeki "yedi kiral"dan sonuncusu. Söylenceye göre, 615'den 510'a kadar egemen olmuştur. Çok sert ve acımasız olduğundan, ona Superbus (Gururlu) adı takılmıştır.

47. Spurius Cassius Vicelinus. 502, 493, 486 yılları konsülü. Bir toprak yasası önermiş; krallığı ortadan kaldırmayı düşündü diye suçlanarak öldürülmüştür.

48. Spurius Maelius. İ.Ö. 440'da bir kıtlık sırasında yoksullara buğday dağıtan krallığı ortadan kaldıracığından kuşku lanıldığından öldürülmüştür.

49. Pyrrhos: Romalılara karşı savaşmış Epeiros kralı. Herakleia ve Ausculum'da Romalıları yenmiştir (İ.Ö. 279).

50. Hannibal. (İ.Ö. 274-183) Kartaca komutanı Hamilcar Barcas'ın oğlu. Önce Romalıları Trebia savaşında (218), Trasimenus gölü kıyısında (217) ve Cannea yöresinde (216) yenmişse de, sonra Scipio Africanus'a Zama'da yenilmiştir (206). Ephesos kralı Antiokhos'a sığınmış, sonra da düşmana teslim olmamak için kendini öldürmüştür.

51. Çiçero, Epikuroscuları taşıyor.

52. İ.Ö. V. yüzyılda yaşamış Roma komutanı. Yurduna büyük hizmetler görmesine karşın halk tribünlüğünü kaldırmak istediği için plepin nefretini kazanmış; halk tribünlerince suçlanarak sürülmüş; onları Romalılara karşı savaşa kışkırtmışsa da annesinin ve karısının yalvarması üzerine bundan vazgeçmiştir.

53. Bakın: not 47.

54. Bakın: not 48.

55. Tib. Semronius Gracchus. 133 yılı halk tribünü. Tribünlüğü sırasında soyluların büyük toprak sahibi olmalarına engel olmak ve köylü çiftlikleri kurmak üzere bir tarım yasası

önermiştir. Ancak 132'de yasalara aykırı olarak kendisini yeniden tribünlüğe seçtirmek isteyince forumda çıkan kargaşalıkta öldürülmüştür.

56. Q Aelius Tubero. Genç Africanus'un kızkardeşinin oğlu; İ.Ö. 133'te belki halk tribünüyken Tib. Gracchus'a, 123'te de C. Gracchus'a karşı savaşım vermiştir.

57. T. Populis Laenas ve P. Rupilius 132 yılı konsülleri.

58. C. Bloussius. Ti. Gracchus'un planlarına yardım etmiştir. Tib. Gracchus öldürüldükten sonra suçlandığı için Roma'yla savaşan Kral Aristonikos'un yanına Bergama'ya kaçmış, fakat kral yenilince kendisini öldürmüştür (130).

59. 132'de, öldürülen halk tribünlerinin yandaşlarını tutuklamak için kurulan konsüller kurulu (Bakın: Önsöz).

60. Capitolium. Capitolium tepesindeki Iuppiter tapınağı.

61. Q. Aemilius Papus ve C. Fabricius Luscinus. İ.Ö. 282 ve 278'de birlikte konsül, 275'de censor (Bakın: not 62) olmuşlardı.

62. Censura: censorluk. Censor, Roma'da nüfus sayımı, törelerin ve genel servetin korunmasıyla görevli bir memurdu.

63. M. Curius ve Tib. Coruncanius. Bakın: not 32 ve 33.

64. C. Papirius carbo (164 119). 131 yılı tribünü. Tib. Gracchus'un koyu yandaşlarından biri. 131'de tribünken, halkın istediği zaman tribünleri yeniden seçmek hakkını elde etmesi için bir yasa önermiştir. C. Cato: Yaşlı Cato'nun torunu, 114 yılı konsülü.

65. C. Gracchus. Büyüğü Tib. Gracchus'un yolunda yürümüş; 132 ve 122'de kendisini halk tribünü seçtirmiştir. Tib. Gracchus gibi köylüye toprak dağıtımı uğrunda çalışmış; ama ona karşı olan senato yandaşı M. Livinius Drusus, halkı Gaius aleyhine çevirmiştir. Diktatörlüğü ele geçirmek istediği ileri sürülerek suçlanmış ve toprak dağıtımı için yapılan çarpışmalar sırasında öldürülmüştür (121).

66. Latince "spatium" ve "curriculum"un Türkçe tam karşılığı olmadığı için "koşu yeri", "yarış yeri" anlamına gelen bu sözcükleri, Çiçero'nun kullandığı benzetmeden vazgeçerek, "yollarından" biçiminde çevirdik.

67. P. Cornelius Scipio Nasica Serapio. Pontifex Maximus idi. Tib. Gracchus'un öldürülmesinde önemli bir rol oynamış ve Senato onu Tiberius'un yandaşlarına karşı korumak için, bir elçilik bahanesiyle Asya'ya göndermiştir. Az sonra Bergama'da üzüntüsünden ölmüştür.

68. Bu konuşma İ.Ö. 129'da geçiyor. O zaman C. Gracchus daha halk tribünü değildi. Carbo ve Flaccus'la birlikte "triumvir agro dividendo"dan (toprak dağıtımı için -seçilen-

Üçler) biri olarak görevlendirilmiş; bu sıfatla kargaşalıklara yol açmıştır. C. Gracchus ilk kez 123'te halk tribünü olmuştur. Bu yüzden Laelius C. Grasschus'un tribünlüğü üzerine ancak "bilicilik" edebilirdi.

69. Metnin bundan sonraki kısmında küçük bir eksiklik vardır.

70. 139 yılında onaylanan bu yasaya göre (lex tabellaria) seçimde gizli oy usulü konuyordu.

71. Lex Cassia'ya göre yargıçların kararları gizli oyla verilecekti.

72. Themistokles. İ.Ö. aşağı yukarı 525 yılında doğmuş Atina komutanıdır. 1.Pers savaşından sonra Atina'da demokrat partisinin önderi olmuştur. Kserkses'in Yunanistan'ı alması sırasında Atina donanmasının komutanı olarak Persleri Salamis'te yenmiştir. Ama 471'de yolsuzluk yapmakla suçlanarak Atina'dan sürülmüş ve Perslere sığınmıştır. Orada 460'ta ölmüştür. Kendisini öldürdüğü söylenmekle birlikte, Manisa'da hastalanıp öldüğünü söyleyenler de vardır. (Thukydides, 1, 138). Burada Laelius, Themistokles gibi bir adam bile kendisini kurtaracak dostu olmadığı için, bir Coriolanus'un yaptığını yineledi diyor.

73. Dostluğu rahat yaşamak için bir araç olarak kabul eden Epikuroscular.
74. Yalnızca gereksinimleri göz önünde tutan Kyrenaikler.
75. Çiçero yeni bir sözcük yaratırken, bir sözcüğü yeni bir anlamda ya da bir benzetmede kullanırken, çok kez "ut ita dicam" (deyiş yerindeyse) diyor. Burada "redamare" (sevgiye karşılık yapmak) sözcüğünü yaratıyor; ilerde (55) dostluğu bir eşyaya (supellex) benzetirken çeviride "süs" yerine bu deyişi kullanacaktır.
76. Bias'ın İ.Ö. 4'üncü yüzyılda yaşadığı sanılır. Özlü sözlerinden birkaçı kalmıştır.
77. Latince metinde "certus" (emin, belli), "incertus" (emin olmayan, bellisiz) "cerni" (anlaşılmaq, belli olmak) ile sözcük oyunu yapılıyor.
- Euripides Hekabe 1226: "İyi insanlar kara günde en güvenilir dostturlar."

78. Bakın: not 28.

79. Bakın: not 57.

80. Spurius Mummius. Çiçero'nun De Re Publica'sında konuşan kişilerden biri; Scipio ve Laelius'un dostu.

81. Q. Fabius Maximus Aemilinus. Lucius Aemilius Paulus'un büyük oğlu, Genç Scipio Africanus'un kardeşi. Yaşlı Scipio Africanus'un oğlu, Genç Scipio'yu; Q. Fabius Maximus Cunctator'un oğlu da, Q Fabius'u evlat edinmişti. Q. Fabius Aemiliannus'un kardeşi Genç Scipio çağında değildi; yine de İ.Ö. 145'te konsülken Lusitanların komutanı Viriathus'a karşı yaptığı savaşta başarı göstermiştir.

82. Bakın: not 57.

83. Lucius Rupilius. P. Rupilius'un kardeşi.

84. Metnin bu bölümünde bir parça eksiktir.

85. ve 86. Neoptolemus. Akhilleus ve Skyros kralı Lykomedes'in kızı Daidameia'nın oğlu.

Asıl adı Pyrrhos'tu; ancak babasının ölümünden sonra çok genç yaşta, Troia önündeki Yunan ordusuna girdi ve bu yüzden Neoptolemos (Genç Savaşçı) adını aldı. Akhilleus'un ölümünden sonra Odysseus, bilici Neoptolemos olmadan Troia'nın

alınamayacağını bildirdiği için, gidip onu yanında büyüdüğü Lykomedes'ten almıştır.

87. Q. Pompeius Neopos. 141 yılı konsülü. Laelius'a konsül olması için yardım edeceğine söz vermiş; sonra kendisini konsül seçtirmiş. Bu yüzden Scipio'yla araları bozulmuş.

88. Q. Caecilius Metellus. 143 yılı konsülü. Roma'da Scipio Africanus'a karşı olan bir partinin önderiydi. Laelius'un "meslektaşımız" demesi, ikisinin de Augur kurulunda üye olmalarındandır.

89. Eski atasözü: "Actum ne agas" (Yapılmış işi yapma, boşuna emek verme).

90. Atinalı Timon. İ.Ö. V. yüzyılın sonlarına doğru yaşamış ünlü adamcıl.

91. Taraslı Arkhitas. İ.Ö. IV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Pythagorasçı filozof. Matematikte de çok bilgili imiş. Kendi kendine uçan güvercin yapmayı başarmış.

92. Terentius, Andria, 68.

93. Yaşlı Cato.

94. Terentius. Eunuchus 251-252: "Ne derlerse överim; döner de aynı şeyi reddederlerse, onu da överim. Biri hayır der, hayır derim; evet der,

evet derim; yani ben kendime, her şeye baş
sallamayı ilke edindim."

95. Bakın: not 64.

96. Bakın: not 81. L. Mancius. 3. Pön savaşına katılmış ve Kartaca alındığı sırada kente ilk girenlerden biri olmuştur (146).

97. İ.Ö. 145'te konsül Licinius Crassus, "cooptatio" hakkının rahip kurullarından alınıp halka verilmesini önermiştir. Laelius o zaman praetordu; etkinliğini kullanarak bu önergeyi reddettirmiştir.

98. Daha önce söylevciler senatonun toplandığı Curia yönüne dönerlerdi.

99. Terentius. Eunuchus (391-392). Asker, sevdiği Thais'e armağan gönderir.

Dalkavuğuna Thais'in bu armağandan hoşlanıp hoşlanmadığını sorar.

100. Bu parça Ennius'un çağdaşı Caecilius Statius'un, elimizde birkaç parçası bulunan bir komedyasından alınmıştır.

101. Bakın: not 43.

102. Tib. Gracchus. Gracchusların babası, Scipio'nun kaynatası.

103. P. Rutilius. Numantia kuşatmasında Scipio Aemilianus'un yanında tribünüs militaris idi.

104. A. Verginius zerine pek az çok bilgimiz vardır.